

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk ranou dobu dějinnou

Jana MORIOVÁ

HMOTNÁ KULTURA CYRIAKŮ V ČECHÁCH

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan KLÁPŠTĚ, CSc.

2008

Tato práce vznikla především na základě výzkumů Mgr. Tomáše Čurdy, kterému bych chtěla poděkovat za ochotu, pomoc a poskytnutý materiál; dále děkuji zaměstnancům archeologického oddělení Východočeského muzea a Památkového ústavu v Pardubicích, zaměstnancům Muzea hlavního města Prahy a muzea v Mladé Boleslavi, všem, kdo mi byli nápomocni cennými radami a svým rodičům.

OBSAH:

1. Historie řádu křižovníků s červeným srdcem ve středověku.....	4
2. Cyriacký konvent a osídlení v Pardubicích-Pardubičkách	
2.1. Historické prameny a badatelé.....	9
2.2. Nové poznatky o vývoji Pardubic.....	13
2.3. Archeologické výzkumy v Pardubicích.....	14
2.4. Výzkumy vedené v letech 1993 – 2005.....	15
2.5. Doklady předklášterního osídlení.....	17
2.6. Klášterní horizont.....	18
2.7. Pohřbívání v areálu kláštera cyriaků.....	21
2.8. Kostel sv. Jiljí v Pardubicích-Pardubičkách.....	22
3. Cyriacký konvent v Praze – Starém Městě	
3.1. Historie pražského konventu.....	25
3.2. Stavebně historický rozbor kláštera.....	26
3.3. Archeologický výzkum.....	29
4. Cyriacký konvent v Klášterci nad Orlicí	
4.1. Historický kontext.....	32
4.2. Stavební historie kostela.....	35
5. Cyriacký klášter v Benátkách nad Jizerou.....	39
6. Závěr.....	42
7. Translation.....	45
8. Seznam literatury a pramenů.....	47
9. Seznam příloh.....	52

1. HISTORIE ŘÁDU KŘÍŽOVNÍKŮ S ČERVENÝM SRDCEM

VE STŘEDOVĚKU

Ke středověkým řádům, které přijaly řeholi sv. Augustina (†430), patřili také křižovníci s červeným srdcem, v Čechách známí pod názvem cyriaci. Tento nevelký řád patřil do společenství řeholních kanovníků, která se formovala v Evropě od jedenáctého století (Lawrence 2001, 160-169). Jednalo se vlastně o další reformní hnutí mnišského života, které odkazovalo na život apoštolů (vita apostolica) a snažilo se navracet k myšlenkám prvotní církve.

Řeholní kanovníci představovali kongregace duchovních, žijících podle mnišské řehole (řády kněžských mnichů) a hnutí bylo pevně provázané s cíli gregoriánské reformy a snahou o odtržení duchovních závazků od světských. Normou se stala takzvaná Řehole svatého Augustina, založená na cudnosti, křesťanské lásce a svornosti. Vita apostolica v tomto pojetí tedy představovala život kleriků v rámci společné komunity, která se zřekla soukromého majetku a přijala chudobu. Všeobecně se tak během 12. století vyvinulo značně široké spektrum augustiniánských řeholních institucí, které se soustředili jak na duchovní správu, tak na kontemplativní život (v rámci komunity) na izolovanějších místech (například premonstrátský řád). Křižovnícké řády mají blízko také k řádům rytířským, společným znakem je přijetí stejné řehole a hlavně duchovní a špitální péče.

Jednu z variant společenství řeholních kanovníků představoval také řád kajících bratří, křižovníků s červeným srdcem, který se zformoval nejspíš ve 13. století v Itálii (Hledíková 1984, 209). Nejčastěji vyskytujícími se názvy jsou „Ordo fratrum de poenitentia beatorum martyrum sub regula sancti Augustini“; „Ordo crucigerorum cum rubeo corde“; „Fratres sancte Marie de Metro de Urbe“. Působení řádu se vztahovalo na Řím, Čechy, Malopolsko a Litvu.

Německá literatury nazývá řád „die Kreuzherren mit dem roten Herzen“ (Heimbucher 1933-34, 422), podle novověkého řádového oděvu (bílé barvy s řádovým znakem - červeným řeckým křížem s rozšířenými rameny a červeným srdcem pod ním). V Polsku byl řád známý pod názvem markové (podle konventního kostela sv. Marka v Krakově), na Litvě jako bílí augustiniáni. V Čechách se ujal pojem cyriaci, odvozený od jména sv. Cyriaka, který podle legendy zemřel mučednickou smrtí za vlády císaře Diokleciána na začátku čtvrtého století. Toto české označení bylo prvně užito zřejmě Václavem Hájkem z Libočan v jeho kronice, důvod však není zřejmý.

Hierarchicky stál v čele řádu prior generalis (generální převor) čili senior generalis, který byl volen řádovou kapitulou. Představení jednotlivých konventů (u nás zvaných nejprve převorství) byl převor (prior), od začátku 17. století (pod vlivem Polska) byl zván proboštem. V době existence řádového sídla v Římě byly české konventy spravovány řádovým provinciálem (byl zván senior provincialis).

Nejstarší dějiny řádu jsou pro téměř úplný nedostatek písemných pramenů velmi nejasné. Řád působil - po svém založení v Římě - v Čechách, v Polsku a na Litvě. Podle dochované zprávy se cyriaci v Čechách objevují v roce 1256 (FRB II, s. 294), zřejmě na pozvání českého krále Přemysla Otakara II. Tradici, že panovník přivedl bratry de poenitentia ze své výpravy na Litvu v roce 1255, je třeba odmítnout pro neexistenci jakýchkoli důkazů (Hledíková 1984, 212, 225: pozn. 20). Řád v této době prokazatelně působil pouze v Římě a odtud byli také jeho členové vysláni do Čech.

Také historie řádu v Čechách je pro nedostatek dochovaných pramenů mlhavá, důležitým pramenem pro její poznání je dílo historiografa a člena konventu u sv. Kříže Většího v Praze, P. Jana Karla Rohna, který byl r. 1740 pověřen sepsáním historie kanovníků. Význam tohoto díla jako historického pramene náleží hlavně 18. století, neboť sám autor již neměl k dispozici mnoho původních spisů. Novodobým historickým shrnutím dějin řádu se zabývala Z. Hledíková.

Rohnem sepsaná řádová tradice se snaží prokázat kontinuitu až do 1. století n.l., ke konečnému vzniku řádu mělo dojít asi v Livonsku, kam byli křížovníci posláni papežem Inocencem III. kázat pohanům; zde se zformovali v jednotný řád, nazývaný „fratres de poenitentia beatorum martyrum“; po výpravě Přemysla Otakara II. jich nebylo již v této oblasti třeba a byli povoláni zpět do Říma, kde za zásluhy dostali od papeže Alexandra IV. tři kláštery (Hledíková 1984, 224: pozn. 11). Tyto Rohnovy informace o nejstarších dějinách se však vztahují různě na italské křížovníky, na křížovníky Božího hrobu a na řád mečových rytířů. Novější literatura zasazuje vznik řádu také na východ, přesněji do východního Středozeří, do doby křížových výprav ve 12. století, jako špitální řád měl chránit poutníky putující do Svaté země (Hledíková 1984, 210), to však také není historicky podloženo.

Nejstarším věrohodným písemným dokladem je tedy listina papeže Alexandra IV. z 9. dubna 1256, dochovaná v papežských registrech, kterou potvrdil majetky řádu v Římě. Jednalo se konventní kostel Panny Marie de Metri, u kterého byl řád již usazen, dále kostely Panny Marie a sv. Alžběty „in Ailesvelt“ a kostel sv. Petra „de Insula Cuianien“ s domy, pozemky, vinicemi a dalším příslušenstvím. Dva poslední kostely byly zřejmě spravovány

kanovníky z konventu, řádové sídlo se u nich s největší pravděpodobností nenacházelo. Je také pravděpodobné, že řád nějakou dobu předtím v Římě již působil, avšak z existence jednoho kláštera je možné usoudit, že se jednalo o etapu nedlouho předcházející listině (Hledíková 1984, 210-211).

V Čechách se řád objevil v roce 1256, o příchodu se dočteme ve spisech tzv. Kosmových pokračovatelů (FRB II, s. 294) a je zde zmiňováno datum těsně před svátkem svatého Václava, tedy teprve půl roku po řádovém konstituování v Římě. I když panovník není v pramenech výslovně jmenován, jednalo se pravděpodobně o Přemysla Otakara II., který cyriaky povolal zřejmě z Říma.

Těsně po založení pražského konventu máme zprávy o příchodu řádu do Polska. Stalo se tak po polovině 13. století, kdy byl v Krakově založen klášter s kostelem sv. Marka. Odtud byl založen další klášter při kostele sv. Markéty v Libichové, jihovýchodně od Krakova (dnes část obce Trzciana), který byl obdarován mnoha statky a zdá se, že byl bohatší než klášter krakovský (Hledíková 1984, 213). Není vyloučeno, že fundace české a polské probíhaly synchronně, o čemž by napovídalo i pozdější rozmístění českých konventů, které se soustřeďují do východní oblasti Čech, směrem k oblasti Malopolska.

V Čechách byly ve druhé polovině 13. století založeny další dva kláštery, o kterých se zmiňuje listina papeže Bonifáce VIII. z 15. prosince 1295 (MP III, s. 147-150; RBM II, č. 2751, s. 1201). Jedná se o fundace v Pardubicích a v Orličce (dnes Klášterec nad Orlicí); ve druhém případě je možné založení šlechtickým rodem Žampachů, kteří v této oblasti vlastnili nemalé pozemky (ale není vyloučena ani královská fundace), v případě prvého není fundátor znám vůbec.

V konfirmační listině Bonifáce VIII. jsou jmenovány kláštery u sv. Kříže v Praze s domy a pozemky, kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích se správou kaplí sv. Jiljí tamtéž a kostela sv. Václava na Chlumku, s domy, pozemky a loukami. Kostelu Panny Marie v Orličce byly potvrzen majetek vesnic (villis; v Čechách jako jedinému cyriackému klášteru patřily také vsi), pozemky, mlýny, vodní právo, louky a lesy. Majetek konventů v Římě, Praze a asi také v Krakově byl zajištěn pravděpodobně jen důchody, které nejsou v listině zmíněny.

Od konce první poloviny 14. století je jako sídlo řádu uváděn pražský konvent u sv. Kříže, takže někdy začátkem tohoto století zaniká římský konvent (zmíněný naposledy v listině papeže Bonifáce VIII.). Proč k zániku došlo není zřejmé, snad se jednalo o nějakou krizi, možným důvodem je velká vzdálenost římského konventu. Pro ustanovení pražského sídla jako generálního převorství se v literatuře přijímá doba před rokem 1340 (Hledíková

1974, 226: pozn. 33), kdy dochází k postupné řádové konjunktuře, vrcholící ve druhé polovině 14. století.

Roku 1349 byl založen poslední český cyriacký klášter v Benátkách nad Jizerou (RBM V, č. 770) a fundátorem byl Jan z Dražic, synovec pražského biskupa Jana IV. (†1342), za jehož episkopátu snad došlo ke vzniku generálního převorství v Praze.

Původně špitální řády typu křižovníků s červenou hvězdou se koncem 14. století začaly zaměřovat na duchovní správu, a tuto funkci plnil také řád křižovníků s červeným srdcem. Obživu kanovníkům zajišťovaly nejen důchody a různé finanční dary, ale i farní činnost. Kromě far u vlastních klášterů patřila řádu ještě patronátní práva v dalších několika farnostech, o nichž se dozvídáme hlavně z konfirmačních listin. Od roku 1307 patří k inkorporovaným farám fara v Sačanech (o. Havlíčkův Brod, severně od Ledče nad Sázavou), od roku 1326 v Žiželicích (o. Kolín, jihozápadně od Chlumce nad Cidlinou), od roku 1356 přibyla nová fara v Jablonci nad Nisou (o. Jablonec nad Nisou; LC I, 1, s. 26, 166, 184), od roku 1359 fara v Solnici (o. Rychnov nad Kněžnou), v roce 1361 fara v Držkově (o. Jablonec nad Nisou), v září 1380 byla ke klášteru novobenáteckému inkorporována fara ve Starých Benátkách (Kalista 1969, 262-3). Na konci 14. století patřilo patronátní právo cyriaků ke kostelům P. Marie ve Starých Benátkách, P. Marie v Nových Benátkách, sv. Prokopa v Žiželicích, sv. Jana Křtitele v Solnici a v Sačanech (jedná se o konfirmační papežskou listinu Bonifáce IX.; Kalista 1969, 269-270). Zajímavé jsou osudy solnického kostela sv. Jana Křtitele, který byl zamýšlen jako budoucí konvent cyriaků. V roce 1359 (nejpozději do tohoto roku byl vlastnictvím řádu Strážců Božího hrobu na Zderaze) byl chrám i s majetkem darován Janem a Vznatou ze Skuhrova cyriakům, kostel byl v roce 1409 povýšen na konventní a měl být k němu usazen probošt se šesti řádovými bratry (Eršil – Pražák 1956, č. 810). Stavba nového kláštera ale zřejmě vůbec nezapočala, neboť po roce 1417 vyvstaly spory se světským klérem o prezentační právo ke kostelu a nakonec byl vzestup řádu zastaven husitskými válkami (Hledíková 1984, 216).

Co se týká celkového počtu kanovníků v řádu, v listině z roku 1373 je uváděn počet členů řádu 90, takže je pravděpodobné, že kanovníci se mezi sebou znali osobně a docházelo i k migraci mezi Polskem a Čechami (Hledíková 1984, 218). Známý počet bratří je pro klášter benátecký, kde bylo usazeno nejprve pět, od roku 1380 osm kanovníků (Kalista 1969, 262), v Pardubicích působilo alespoň deset členů. Podobně tomu bylo také v Orličce, zbývající počet, asi 50 členů zbývá na kláštery v Praze, Krakově a Libichově, z toho pražský konvent

měl jistě členů nejvíce, i když je třeba si uvědomit, že část řádových členů byla usazena k inkorporovaným farám, takže při vlastních konventech asi nežil velký počet bratří.

Poslední desetiletí 14. století znamená další vzestup řádu křižovníků s červeným srdcem. Král Vladislav Jagellonský pozval kanovníky do Litvy, kde byl založen klášter s kostelem sv. Trojice v Miednikách, dále konvent u kostela sv. Kříže v Bystrzycy (Hledíková 1984, 219). Vzestup těchto konventů spadá především do období novověku.

Posledním vzepjetím cyriaků ve středověkých Čechách je spojení generálního převorství s priorátem v Pardubicích v roce 1417 (LC VII, s. 234), předtím bylo řádové centrum většinou u pražského konventu. Řádová konjunktura byla bohužel přerušena husitskými válkami a po jejich skončení byl obnoven pouze konvent v Praze u sv. Kříže, jehož vzestup náleží až do období baroka (Kořán 1968).

2. CYRIACKÝ KONVENT A OSÍDLENÍ V PARDUBICÍCH- PARDUBIČKÁCH

2.1. HISTORICKÉ PRAMENY A BADATELÉ

Klášter křižovníků s červeným srdcem Pardubicích je poprvé zmíněn v konfirmační listině papeže Bonifáce VIII. z 15.prosince 1295 (*MP III*, s. 147-150; *RBM II*, č. 2371, s. 1201) Jedná se o opis ochranné listiny z roku 1256 s potvrzením dosavadních privilegií řádu, vedle kterých jsou zmiňovány dva nové konventy v Pardubicích s kostelem sv. Bartoloměje a v Klášterci nad Orlicí, s kostelem Panny Marie. Pardubický konvent byl pověřen správou kaplí sv. Jiljí v Pardubicích a sv. Václava na Chlumku s domy, pozemky a loukami (*Hledíková 1984*, 213), bližší lokalizace vlastnictví kláštera není bohužel uvedena. Současně s touto listinou se do světla historie dostává také samotná ves Pardubice.

Nad zakladatelskými právy lze zatím vznášet pouze hypotézy, podle některých to mohl být šlechtický rod Žampachů (*Šimák 1938*, 1247-1248), pro toto tvrzení však chybí jakékoli historické opory. Dle písemných pramenů byl od počátku 13. století největším majetkovým vlastníkem na Pardubicku benediktinský klášter v Opatovicích, založený v 80. letech 11. století; prvním známým světským vlastníkem vesnic na Pardubicku byl Kojata z rodu Hrabšiců, v darovací listině opatovickému klášteru z roku 1229 je potvrzen dar dvou vesnic tohoto bezdětného šlechtice (*CDB II*, č.324, 327-329), který na Pardubicku vlastnil několik vesnic, známých z jeho závěti z roku 1227 (*CDB II*, č. 303, 301-302; *Šebek 1990a*, 34-35). Ves Pardubice je tedy poprvé jmenována až v konfirmační listině z roku 1295 a je možné se přiklonit k závěru, vzhledem k vývoji okolního osídlení (*Frolík 1995*), že se jednalo o lokaci na zeměpanském teritoriu, která později přešla do vlastnictví blíže neznámého šlechtice (*Šebek 1990a*, 40; *Frolík 1995*).

Nejstarším známým vlastníkem Pardubic byl Půta z Dubé (z Frýdlantu) z mocného rodu Ronovců, v dochovaných pramenech zmiňovaný poprvé v letech 1318 a 1319 (*Emler 1870*, 27); podle některých indicií není vyloučeno, že pardubické panství bylo již v držení jeho otce (souhrnně *Šebek 1990a*, 41-43), archeologické opory tohoto tvrzení však zatím chybí a na základě výzkumů se lze domnívat, že okolo přelomu 13./14. století bylo v zátopové oblasti u soutoku řeky Labe a Chrudimky postaveno panské sídlo, chráněné hlavně meandry obou řek. Další strategickou výhodou místa byla kontrola soutoku, výběr cla (*RBM VI*, č.643, 359-360) a existence brodu přes Labe, přibližně v místě pozdější lávky přes řeku (*obr. I: 1*).

V rámci budování a celistvosti rodového panství se v první polovině 14. století páni z Dubé rozhodli vyměnit Pardubice za hrad Vízmburk, protože majetek této větve Ronovců se rozrůstal okolo Náchoda, od dvacátých let 14. století rodového sídla (Šebek 1990a, 171: pozn. 11). Směnou ze hrad Vízmburk se novým pánem Pardubic stal Arnošt z Hostýně, bohatý zeman a otec prvního českého arcibiskupa. Jde také o prvního známého příslušníka rodu, v jehož erbu se objevuje legendární rodové znamení, přední půlka koně se zlatou uzdou v červeném poli. Kdy došlo k výměně Vízmburka za pardubické panství není přesně známo, jisté je, že v roce 1332 byl Arnošt již pánem v Pardubicích, ke směně došlo pravděpodobně kolem poloviny dvacátých let 14. století (Šebek 1990a, 171: pozn. 11).

Zásadní listina pochází z roku 1332 a v tomto roce daruje Arnošt z Hostýně ves Pardubice cyriakům; v klášteře mělo žít 10 bratří, z toho šest kněží, kteří měli každodenně sloužit dvě mše za spásu duše jeho, celé rodiny a přátel (Šebek 1990a, 48, 171: pozn. 12). Okolo této listiny byl v 90. let rozpoután interpretační spor, jedná se o pasáž s příslovcem „...*ibidem* in Pordowitz degentibus...“, jehož mylný překlad se stal jedním z argumentů pro lokalizaci kláštera cyriaků do dnešního městského jádra (Šebek 1990b).

Závěť Arnošta z Hostýně z 29. prosince 1340 je dalším dostupným písemným pramenem, v němž synu Arnoštovi připadá pardubická tvrz s „Městem novým“ (výraz „*Novaciuitas*“; *RBM IV*, č. 2067, 806) a vesnicemi. Ves *Pordawicz*, která je podle nejnovějších interpretací ztotožněna s dnešními Pardubičkami, byla klášteru cyriaků v roce 1332 darována a nové město bylo mezi léty 1332 a 1340 založeno (a nikoliv povýšeno) při soutoku a opevněném Arnoštově sídle (k tomu např.: *Tichý 1940*, 256-260). Jméno vsi darované křížovníkům bylo odlišeno přívlastkem Pardubice-Mnichové a později se ustálil název Pardubičky. Nedlouho po sepsání závěti, nejdéle v roce 1342, Arnošt z Hostýně umírá (Šebek 1990a, 50) a pohřben byl zřejmě v konventním kostele sv. Bartoloměje i se svou manželkou; v kostele sv. Jiljí se dochovaly náhrobní kameny (dnes uloženy ve Východočeském muzeu v Pardubicích), které byly ještě na konci 19. století čitelné, M. Lüssner popisuje, že jeden z náhrobků nesl jméno Arnoštovo (*Lüssner 1857; Kotyk 1982*). Zřejmě z důvodu hledání Arnoštova hrobu docházelo od konce 19. století v kostele sv. Jiljí také k přemísťování náhrobních kamenů.

Po smrti Arnošta z Hostýně dědí pardubické panství jeho syn, Arnošt, od roku 1344 arcibiskup pražský. V Novém městě při vodní tvrzi vznikla potřeba existence nového kostela nadaného farními právy, a tak byl před rokem 1359 založen kostel se zasvěcením Zvěstování Panny Marie, dnes v ulici Klášterní, který byl dán do správy cyriakům a později se stal kostelem minoritského konventu (*Diviš 1917*, 132). V tomto kostele zřídil Arnošt roku 1359

zvláštní ranní mariánskou mši s právem plnomocných odpustků pro účastníky. V nedatované Arnošta z Pardubic (Šebek 1992, 55: pozn. 27) je kostel P. Marie uváděn jako vlastnictví cyriaků, o jejichž klášteřu listina hovoří jako o „*nostrae fundacionis*“ (Hledíková 1984, 226, pozn. 34), což svědčí o nemalé podpoře tohoto řádu pány z Pardubic.

Další historické zmínky, které se týkají Pardubic-Pardubiček pocházejí z listin z let 1349-1351. Jde o soupis sakrálních staveb, náležejících do správní sféry nově vzniklého biskupství litomyšlského. Listina z roku 1350 jmenuje Nové město „Pordawicz ibidem cum filiali“ (CDM VIII. 1874, s. 26-27, č. 52), rozlišení Nového města od klášterních Pardubic (Pardubiček) se objevuje v listině z roku 1351 (MVB I. 1903, č. 1333, 700-703).

Nové město Pardubice zažívalo vzestup, využívaje výhodu výběru cla na řece a spojnice mezi městy Hradec Králové a Chrudim. Po smrti arcibiskupa Arnošta se panství ujali jeho bratři Smil a Vilém; v roce 1378 patřilo pardubické panství mezi největší ve východních Čechách a Vilém z Pardubic patřil k nejpřednějším osobám v českém království. Již v roce 1384 však dochází k majetkovým sporům o Pardubice a rodové panství Staré Hrady, které měly připadnout králi jako odúmrt' po Vznatovi ze Skuhrova, který zřejmě předtím půjčil pánům z Pardubic větší obnos, pojištěný úpisem, a pravděpodobně někým znalým poměrů a onoho dluhu byl proto sprovozen ze světa, takže majetek měl propadnout ve prospěch panovníka. Po vleklých sporech připadlo město Pardubice roku 1390 Hanušovi z Milheimu, panství Staré Hrady a Pardubice-Mnichové s dalšími vesnicemi zůstali Smilu Flaškovi (Šebek 1990a, 55-58, 175: pozn. 71). Pardubice-Mnichové tedy v rozmezí let 1340 a 1392 připadly do světského vlastnictví, jakou cestou se tak stalo není známo.

V roce 1417 došlo ke spojení generálního převorství s pardubickou kanonií (Hledíková 1984, 217), ale ne nadlouho, Husitská kronika zmiňuje k roku 1421 vyplnění pardubické křižovnické kanonie (FRB V., s. 481), která tímto definitivně zanikla.

Na konci 15. století koupil město Pardubice Vilém z Pernštejna a v roce 1494 připadla také ves Pardubičky do vlastnictví tohoto moravského rodu, jehož vládou se pardubické panství stává jedním z nejskvělejších v českém království. Do této epochy připadá nebývalý stavební rozvoj města a také zbudování pozdněgotického kostela sv. Bartoloměje při panské tvrzi. Především totožné patrocínium dalo podnět pro teorii existence kláštera cyriaků v dnešním centru (Šebek 1990b), ale archeologický výzkum v 90. letech 20. století a negativní zjištění tuto domněnku vyvrátily. (Ježek 1995).

Mezi nejstarší badatele, kteří se zmiňují o Pardubicích-Pardubičkách, patří chrudimský rodák Mořic Lüssner. Píše o kostele sv. Jiljí, který považuje za bývalý konventní chrám

„někdejšího Dominikánského kostela“ (Lüssner 1857, 231), popisuje vzhled kostela a „zohavené“ náhrobní kameny, které se nacházely v podlaze kostela; na jednom z nich přečetl nápis ARNESTI, znamenající údajně jméno Arnošta z Hostýně (dnes je nápis již zcela nečitelný a náhrobní kameny jsou uloženy ve VČM v Pardubicích). V dřevěné zvonici, západně od kostela sv. Jiljí, byly zavěšeny tři zvony, z nichž jeden obsahoval nápis s datem 1483. Dalším zajímavým postřehem Lüssnera je existence reliktv „valu“, který se nacházel na okraji klášterišť. Dosazení dominikánského konventu do Pardubiček je pochopitelně mylné (autor ho zaměnil s konventem v Chrudimi, tento omyl se poprvé objevuje v Hájkově kronice), ale důležité je, že tradice kláštera nad řekou Chrudimkou je nepochybná.

Dalším badatelem byl F. K. Rosůlek, který se ve svém díle zabývá Pardubickem. Z jeho popisu vyplývá, že ves Pardubičky je starší než Pardubice, ale existenci kláštera klade do dnešního centra; jako mnoho dalších badatelů i jeho zmátlotožné patrocinium pernštejnského kostela. Rosůlek váhá nad staršími závěry o dominikánském konventu v Pardubičkách, existence dvou středověkých klášterů na Pardubicku je podle něj nepravděpodobná, jeho domněnky působí poněkud nejasně. I on si všímá terénních nerovností na klášterišti a zmiňuje relikv zdi sklepa domu č.p. 12, který stál na místě konventu (*Rosůlek 1909-26, 435, 572-575*).

Významným historickým dílem jsou Dějiny Pardubic nad Labem Josefa Sakaře z roku 1920. Klášter je opět lokalizován k panskému sídlu a název Pardubice Mnichové, který se objevuje v listinách, je vysvětlen donací vsi Arnošta z Hostýně cyriakům. Zničení kláštera husitskými vojsky je komentováno slovy: „...*stojte tu bez ochrany hradního pána, spálen byl do kořene*“ (*Sakař 1920, 27*), což lépe ilustruje představa existence kláštera ve větší vzdálenosti od tvrze, mimo městské centrum.

Dalším zajímavým písemným pramenem je kronika obce Pardubiček, jejímž autorem je Jan Semonský. Nejstarší osídlení Pardubic klade také do Pardubiček, konkrétně do míst dnešní návsi (*obr. I: 2*). Stavba kláštera je opět umístěna do městského jádra a zmíněna je i verze dominikánského konventu v Pardubičkách; zajímavý je však popis kostela sv. Jiljí, konkrétně nástěnných fresek v interiéru, které byly odkryty v roce 1905 a nejsou dnes téměř čitelné. Malba na epištolní straně v klenutí presbytáře představovala jezdce na koni, jedoucího přes most řeky ke klášteru „*vypínajícímu se na návrší kolem kostela*“ (*Semonský 1940, 24*); stáří fresky je neznámé, ale dobře dokládá polohu návrší nad řekou Chrudimkou. Semonský popisuje i čtyři náhrobní kameny, které byly umístěny v kostele a jejichž nerituální poloha, zakreslená později architektem B.Dvořákem, značí druhotné umístění. Navíc popis rozmístění

náhrobků se u obou autorů liší, takže docházelo k jejich přesunům, zřejmě z důvodu hledání hrobů rodičů arcibiskupa Arnošta (Čurda 1999, 24 - 25).

Z těchto postřehů vyplývá, že tradičně, dle ústního podání nějaký klášter v Pardubičkách ve středověku existoval, avšak rozpor, který vyvstává neexistencí jasných dokladů a existencí pozdněgotického kostela sv. Bartoloměje v centru města (se shodným zasvěcením), byl vyřešen úvahou o dominikánském konventu, což ovšem vyvolává další rozpornou otázku existence dvou pardubických klášterů, která není doložena v žádném ze známých pramenů.

2.2. NOVÉ POZNATKY O VÝVOJI PARDUBIC

K reinterpetaci známých pramenů, k lokalizaci původní vsi Pardubic a křižovnického kláštera pomohla v 90. letech 20. století archeologie. Na začátku 90. let se podařilo odkrýt relikty sakrální stavby s přílehlými klášterními objekty v Pardubicích-Pardubičkách, situaci pomohl objasnit také průzkum pozdněgotického kostela sv. Bartoloměje v dnešním centru Pardubic; nové interpretace se také neobešly bez diskuzí a polemik (Ježek 1996a; 1996b; 1997; Šebek 1996).

Místo původní vsi „Pordobic“ z listiny z roku 1295 bylo spojováno s dnešním městským jádrem, jehož rovinatý terén byl až do regulace na začátku 20. století zaplavován meandry a přítoky řeky Labe, dnešní centrum města se vyznačuje také absencí pravěkého osídlení (Šebek 1990a, 13-26). K přednostem oblasti patřil nepochybně soutok řek Chrudimky a Labe, jehož kontrola je dostatečným argumentem pro stavbu opevněného panského sídla, o kterém lze historicky uvažovat nejdříve na přelomu 13./14. století (Šebek 1990a, 42-43). Ani archeologie zatím nepodala přesvědčivé důkazy pro existenci staršího osídlení. Ke stavbě panského sídla se bez jasné historické, archeologické nebo jiné argumentace přidala představa existence vesnice ležící při panském sídle a založení kláštera cyriaků, jehož pozůstatkem je dnešní kostel sv. Bartoloměje (Šebek 1990a, 38-39). Na základě několika nálezů na vzdálenějších lokalitách jižně a jihovýchodně od panského sídla (jedna z lokalit měla být v Pardubičkách) byla situace osídlení vyřešena teorií tzv. difúzního (rozptýleného) osídlení (Šebek 1990a, 38, 39), která byla převzata do další literatury (Sommer 1977), avšak dnes je již neudržitelná. Tvrzení se opíralo o téměř ojedinělé nálezy a o hypotézy, navíc je nemožné, aby jedna ves (zde Pardubičky) na přelomu 13./14. století zaujímala tak velikou rozlohu, odporovalo by to současným poznatkům o středověké sídelní struktuře (Klápště 1994).

V rovinaté krajině Pardubické kotliny je pravobřežní ostrožna v nadmořské výšce 234 m s převýšením 14 metrů nad řekou Chrudimkou výrazným místem a strategickou polohu vhodnou k osídlení, zejména za předpokladu existence komunikační osy ve směru S-J (ve středověku mezi městy Hradec Králové a Chrudim). Katastrální území Pardubiček zabírá dnes jeden z okrajových obvodů Pardubic, nalézající se na jejím jihovýchodě ve vzdušné vzdálenosti asi dva kilometry (*obr. I: 1*). Předkvartérní křídové podloží lokality je tvořeno slínovci a vápnitými jílovci překrytými kvartérními fluviálními šterkopisky místy doplněnými eolity; půdní podloží písky, jíly a nejspodněji opukou.

2.3. ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY V PARDUBICÍCH-PARDUBIČKÁCH

Kromě několika ojedinělých starších nálezů ze hřbitova kostela sv. Jiljí a v okolí (*Čurda 2007*) byly první archeologické výzkumy provedeny ve dvou sezónách v letech 1973 a 1975, realizované Východočeským muzeem v Pardubicích formou zjišťovacích sondáží. Pomocí několika dlouhých sond (*Čurda 1999, 26-27*), položených severně od současné hřbitovní zdi, byly odkryty kulturní vrstvy obsahující zejména pohřby, uložené až ve třech vrstvách. V zásypech hrobů se vyskytovaly zlomky keramiky 13.-14. století (*Sommer 1977, 115*). Časové zařazení odkryté části hřbitova ale nebylo možné blíže určit, hrobový mobiliář se skládal z chronologicky necitlivých nálezů (opaskové přezky, bronzový prsten). Dále byla objevena část zdi vedoucí mezi hroby a kostelem sv. Jiljí.

Další objevy přinesl až záchranný archeologický výzkum, vedený Mgr. Tomášem Čurdou (Muzeum východních Čech Pardubice) nejprve na ploše severně od hřbitova a kostela sv. Jiljí (*obr. I: 2, obr. IV, V*). Plocha je dnes vymezena ze severu školou, ze západu koncem ostrožny a svahem nad řekou Chrudimkou a na východě silniční komunikací. Pozdější výzkumy se dotkly vnějšího obvodu kostela sv. Jiljí a přilehlého hřbitova s dřevěnou zvonicí. Během výzkumu došlo k odkryvu bohatých kulturních vrstev bývalého sídliště, jehož počátky lze datovat k přelomu 12./13. století. Existence severní části této vesnice byla ve druhé polovině 13. století ukončena výstavbou kláštera křižovníků s červeným srdcem s kostelem sv. Bartoloměje se správou kostela sv. Jiljí a kostela sv. Václava v Mikulovicích.

Archeologický soubor z Pardubiček je dnes uložen převážně v depozitáři muzea v Pardubicích a jeho převládající částí jsou keramické zlomky, čítající přes deset tisíc kusů. Dalšími nálezy jsou různé kovové předměty, mince a stavební materiál (úlomky kamene, cihel, prejzů, omítky, malty, dlaždic, architektonické zlomky). Bohatý antropologický materiál zatím nebyl z větší části odborně zpracován. Pro předkládanou práci byl zkoumán nejpočetnější keramický materiál z let 1993/94.

2.4. VÝZKUMY VEDENÉ V LETECH 1993-2005

První výzkumy v prostoru severně od kostela sv. Jiljí proběhly v letech 1993-94. Pomocí několika výkopových sektorů, které byly spojeny v rozsáhlou sondu (sonda S/93, *obr. IV*), došlo k odkryvu rozsáhlého kostrového pohřebiště a základů zděných objektů, které se dochovaly většinou v negativech. Nejspodnější kulturní vrstvy prokázaly existenci předklášterního sídliště s několika objekty a zbytky kovoliteckých pecí. Tyto sídlištní vrstvy vynikaly množstvím především keramického materiálu a byly značně narušeny stavbou budov a pohřby klášterního areálu, které se vyskytovaly vně i uvnitř zděných objektů, celkem bylo odkryto přes sto hrobů (*Čurda 1997, 9*).

Několika sondami byl zjištěn a prozkoumán zaniklý fortifikační prvek - příkop - který chránil lokalitu ze strany severní, východní a jihovýchodní (*obr. IV, V*). Příkop vedl směrem od severu k jihu, přičemž jeho jižní část byla zrušena v důsledku výstavby konventu cyriaků a změny dispozice vesnice. Na základě výzkumu byla starší fáze příkopu určena jako rozměrově delší, avšak méně širší (přibližně 3 m); novější fáze, chronologicky souběžná se založením a výstavbou kláštera, příkop prohloubila na 4 metry a rozšířila z původních 1,2 m na dva metry. Pozůstatky valu, popisované ve starší literatuře (*Lüssner 1987, 232*) se již prokázat nepodařilo, avšak je nutné tuto součást obranného systému předpokládat. Nejstarší zánikový horizont příkopu byl datovaný keramikou do 15. století, do doby shodné s vypleněním kláštera husity; nejmladší pak sahá až do 19. století, protože celý prostor klášterišť byl často narušován novějšími zásahy. V roce 1994 byly položeny další menší sondy pro zjištění průběhu příkopu a také sonda vedená S-J napříč kostelní lodí (*obr. IV*). Celkově se během těchto dvou sezón odkryla plocha o rozloze asi 500 m² (přibližně ¼ území ohraničeného příkopem).

V letech 1998-99 se výzkum soustředil na jižní část plochy (severně od hřbitovní zdi; *obr. IV*) v podobě menších sond, které napomohly zpřesnit dřívější domněnky. Ve spodních kulturních vrstvách se opět objevil sídlištní horizont reprezentovaný především zlomky keramiky, železnými předměty, zvířecími kostmi a také denárem Vladislava II. z let 1140-1158 (*Čurda 1999, 32; Vorel 2002, 29*), jenž představuje nejstarší absolutně datovatelný nález v Pardubičkách. Na sídlištní horizont nasedaly vrstvy charakteristické množstvím stavebního materiálu (cihel, prejzů atp.) a keramiky převážně 13. století, která se druhotně dostala do zásepů hrobů. Vysvětlením absence mladší keramiky (14., 15. století) je charakter využití této plochy v období existence kláštera, profánní aktivity byly tedy soustředěny ve vesnici mimo klášter (*Čurda 1999, 33*). Mezi významné nálezy této etapy výzkumu patří objev dvou hrobů,

v nichž se jako obolus mrtvých nelézala mince, parvus Václava II. z let 1300-05, každá pod dlaní pohřbeného jedince (*Vorel 2002*).

V roce 2000 se podařilo rozšířit poznatky o objektech konventu, sondy byly soustředěny do míst bývalého rajského dvora a do okolí kostela sv. Jiljí, kde byl získán keramický materiál ve formě zlomků, stavební materiál, železné předměty a antropologický materiál. Výzkum byl veden i v areálu kostela sv. Jiljí (*Čurda 2001, 7-8*).

V roce 2001 byly sondy umístěny ve vnitřní části bývalého ambitu kláštera (*obr. V*), podařilo se prokázat kontinuitu vnitřní obvodové zdi severního křídla rajského dvora a patrně fragment dlažby v podobě desek znělce v západním křídle konventu. Dále byla doplněna zjištění z roku 2000 a potvrzeno pokračování zástavby areálu směrem k západu, sahající pravděpodobně až k okraji ostrožny; vymezený prostor byl tedy využitý v maximální možné míře. Hledání vodní nádrže v rajském dvoře bohužel skončilo s negativním výsledkem. I tato etapa výzkumu byla doprovázena nálezy dalších pohřbů a četným výskytem stavebního materiálu, pocházejícího z etapy klášterního osídlení.

V roce 2002 se výzkum soustředil převážně na severovýchodní část areálu bývalého kláštera (*obr. V*), vymezeného příkopem. Byly odkryty sídlištní objekty nejstaršího horizontu středověkého osídlení, bez pozdějšího narušení hroby. Ke čtyřem již prokázaným opěrným pilířům presbytáře, přistavěných později než samotný závěr kostela (zjištění na základě odlišnosti stavebního materiálu), přibyl základový vkop pro pilíř pátý, šestý opěrák se z důvodu mladšího narušení vrstev nepodařilo prokázat, je však logicky předpokládán. Jižně od bývalého kostela byly zjištěny další pohřby, jejichž koncentrace se zvyšovala směrem k základům sakrální stavby. Vně nejjižnějšího objeveného zděného objektu nebyly zjištěny další pohřby, pouze přítomnost starších sídlištních objektů.

Rok 2003 přinesl nález pozůstatku nístěje druhé pece v severní části areálu, zásadní výsledky přinesly sondy na ploše současného hřbitova u kostela sv. Jiljí, kde došlo k odkryvu další části příkopu, který byl v době stavby kláštera zrušen. Tato jižní trasa příkopu probíhala pod současnou dřevěnou zvonící a dále se stáčela k západu, podle nalezeného materiálu došlo k zániku této jižní části příkopu v průběhu 13. století, pravděpodobně v jeho druhé polovině v souvislosti s dispoziční změnou vesnice. Dále byly odkryty starší pohřby (východně od dnešní zvonice, vně bývalého příkopu; sonda S3/03, *obr. V*), zapuštěné do původního podloží s četnými mladšími narušeními, které nevylučují doklad původních pohřbů u kostela sv. Jiljí, tedy před výstavbou kláštera (*Čurda 2007*).

V roce 2004 výzkum pokračoval sondami na dnešním hřbitově (*obr. V*), i přes četná mladší narušení se podařilo prokázat kontinuitu nejstaršího osídlení v tomto prostoru a další

průběh příkopu, který se stáčil směrem na JZ a dále k západu. Jeho dno zde bylo hrotité a užší než v severní části, upravené zřejmě po založení kláštera. Příkop sídliště byl původně delší, avšak užší s hrotitým dnem, nově upraven měl vanovité dno a byl rozšířen.

V roce 2005 došlo při kopání liniové sondy pro elektrifikaci západně od bývalých konventních budov (*obr. V*) ke zjištění dalších vrstev, obsahujících především stavební materiál.

2.5. DOKLADY PŘEDKLÁŠTERNÍHO OSÍDLENÍ

K nejstarší objevené fázi výzkumu patří kulturní vrstvy, náležející bývalé vesnici, založené někdy na přelomu 12./13. století a ztotožněné se vsí Pardubice v listině z roku 1295. Severní část vsi byla mezi léty 1256 (příchod cyriaků do Čech) a 1295 zrušena a nahrazena stavbou kláštera, její jižní část zůstala zřejmě zachována (jedná se o prostor západně a jihozápadně od západního průčelí kostela sv. Jiljí a částečně i o prostor současného hřbitova; *Sommer 1977*, 114-115) a pravděpodobně rozšířena směrem východním až severním. O změně dispozice vesnice může svědčit zánik jižní části příkopu a umístění návsi východně od kostela sv. Jiljí, což je dobře viditelné na starších mapách (*obr. I: 2*). Mezi nálezy v sídlištních vrstvách patří kúlové jamky, zahloubené objekty, dvě zřejmě kovolitecké pece a kulturní vrstvy, obsahující především množství zlomků keramického a stavebního materiálu. Nejstarším absolutně datovatelným předmětem je denár Vladislava II. z let 1140-1158 (*Vorel 1997*), nalezený v kulturní vrstvě bývalého sídliště. Tyto nejstarší vrstvy byly kontaminovány mladšími stratigrafiemi, zejména stavebním materiálem (cihlami, prejzy) a pohřby klášterního horizontu.

K nejstaršímu horizontu patřilo jistě také pohřbívání, lze se domnívat, že u kostela sv. Jiljí. Toto patrocinium se objevuje od 2. poloviny 12. století (*Boháč 1972*), avšak jeho existenci jako farního kostela je písemně doložena až pro začátek 16. století a archeologické doklady zatím také scházejí (nejstarší vrstvy sondy S3/03 v prostoru východně u zvonice obsahovaly pohřby narušené pozdějšími zásahy, jejich chronologie je však nejasná).

Získanou keramiku z kulturních předklášterních vrstev lze charakterizovat jako běžný sídlištní inventář, dochovaný většinou ve zlomcích. Mezi tvary jsou zastoupeny zejména hrncovité nádoby (*Tab. IX: 4*), tlustostěnné zásobnice (*Tab. I: 3; Tab. II: 6; Tab. III: 1, 4, 6; Tab. IV: 5*), mísy, méně poklice, lahvovité tvary se skoro nevyskytují. Odstíny keramiky jsou převážně tmavé, šedočerné až hnědé, objevuje se také keramika zbarvená hnědě až do červena. Použitým ostřivem byl písek, většinou jemnozrnný, někdy prosvítají drobné kousky

slídy, v souboru jsou zastoupeny také tuhové zlomky keramiky (*Tab.III: 6; Tab.VII: 6, 7*). Povrch nádob je většinou hladký, zřídka rozpraskaný (*Tab.IV: 4; Tab.VIII: 9*).

Velká část nádob byla zdobena, nejvíce četná je rytá šroubovice (*Tab.I: 1, 2; Tab.III: 3; Tab.IV: 1; Tab.V: 2, 5; Tab.VI: 4, 5, 7; Tab. VIII: 3; Tab. IX: 2, 4, 6, 7*), dále se objevuje vlnovka (jednoduchá i vícečetná, zvláště na okrajích; *Tab.II: 6; Tab.V: 3, 4, 7; Tab.VI: 1, 6; Tab. VII: 2, 3; Tab. VIII: 1, 2, 7, 8, 10*), vlnovka v kombinaci s rytou šroubovicí (*Tab. II: 5*) nebo s vpichy (*Tab. II: 2*), malé i větší vrypy (*Tab. I: 3; Tab. III: 1; Tab. IV: 3; Tab. V: 6; Tab. VII: 1*), drobné vpichy (*Tab. II: 1; Tab. V: 1; Tab. VIII: 4, 5, 6*), ojediněle zdobení hřebenem (*Tab.III: 6; Tab. VIII: 9*). Malé množství spodků nádob nese otisk značky (*Tab. X*).

Chronologicky citlivou část představují zlomky okrajů nádob, mezi kterými jsou zastoupeny jednoduše profilované okraje, často se objevují vytažené s naznačeným okružím (*Tab. I: 4, 5, 6; Tab. VIII: 2, 10*), dále se sešikmenou (*Tab. III: 2; Tab. VI: 6*), prožlabenou (*Tab. I: 5, 6, 7; Tab. VI: 2*) nebo různě do stran vytaženou a zduřelou hranou (*Tab. V: 6; Tab. VII: 1; Tab. VIII: 10*). Keramika je dobře vypálená, jen zřídka se objevuje sendvičový efekt.

Chronologii keramiky lze opřít o hodnocení nálezových souborů z Chrudimska (především *Frolík - Sigl 1995*), které se severně dotýká jižní hranice Pardubicka. Podle dosavadních poznatků lze keramiku z pardubičského klášterišťe datovat převážně do průběhu 13. století, typickým výzdobným motivem pro celé století je rytá šroubovice, do 2. polovinu 13. století je možné zahrnout tenkostěnnější keramiku s dobrým výpalem nebo keramické okraje zdobené vlnovkou (*Frolík - Sigl 1995, 69-70, 77*).

2.6. KLÁŠTERNÍ HORIZONT

Největším překvapením výzkumu byl odkryv základů zděných budov, které byly ztotožněny se stavbou kláštera cyriaků a s ním spojeným kostelem sv. Bartoloměje (*obr. IV, obr. V*).

Stavba celého konventu se vyznačuje rozdílností použitého materiálu pro jednotlivé části budov, výstavba probíhala tedy v širších časových etapách. Důkazem etapovitosti celé výstavby je také narušení pohřbů okolo kostela zdmi konventu, neboť pohřbívání v areálu kláštera začalo již po dostavění presbytáře. Na začátku je také nutno uvést, že téměř veškerý stavební materiál byl postupně rozebrán, většinou byly základy zdí odkryty pouze v negativech (*Čurda 1999*).

První etapou výstavby konventu bylo tedy zbudování východního závěru orientovaného kostela, presbytáře, což lze vysledovat na základě absolutní neporušenosti hrobů v místě základů. Tato obdélná část, postavená z lomového čediče, se vyznačuje

neobvyklou délkou (17,5 m) zakončenou pravoúhlým zalomením o šířce devíti metrů. Stejným způsobem bylo postaveno ještě pravoúhlé rozšíření zdí v místě vítězného oblouku a krátká část obvodového zdiva hlavní lodi (asi 1,5 m). Obvodové zdivo východního závěru kostela bylo zřejmě spojováno nasucho, v dochovaných základech nebyla objevena přítomnost malty. Západní konce obvodových zdí presbytáře byly propojeny od severu k jihu spárou, loď byla tedy opatřena ve středověku obvyklým lettnerem. Vzhledem k tomu, že základy této přičky obsahovaly odlišný stavební materiál od pravoúhlého závěru a zároveň porušovaly několik hrobů, lze se domnívat, že zde existovalo nějaké jiné, provizorní zakončení. Protože žádné starší kamenné relikty se nepodařilo odkrýt, je pravděpodobné, že toto provizorium bylo zbudováno ze dřeva, což je způsob, který je známý z českých lokalit již od raného středověku (*Sommer 2007, 62-69*).

Západně od presbytáře byla postavena hlavní loď kostela, v jejichž základech byl zjištěn nejednotný stavební materiál, sestávající z čediče, opuky a cihel, zděných na maltu. Přesná doba výstavby lodi není z pramenů známa, ale je pravděpodobné, že se jednalo o další etapu, která následovala po (nějakou dobu) samostatně fungujícím presbytáři; dle použitého stavebního materiálu (přítomnost cihel) se pravděpodobně jednalo nejdříve o začátek 14. století. Západní uzavření lodi kostela se v důsledku mladších narušení vrstev nepodařilo objevit, obvodové zdi lodi byly odkryty v délce čtrnácti metrů. Součástí kostela bylo šest opěrných pilířů presbytáře, další dva byly přizděny k severnímu a jižnímu rozšíření hlavní lodi; opět se jednalo o nejednotný stavební materiál, takže o pozdější stavební fázi, předcházející však stavbě konventních budov (viz níže).

Také budovy konventu, rozkládající se jižně od kostela, byly téměř kompletně rozebrány, zdivo bylo objeveno jen na několika místech v základové spáře a vyznačovalo se smíšeným stavebním materiálem spojeným maltou.

Dispozičně se jednalo o čtyřkřídlou čtvercovou stavbu, rozkládající se okolo rajského dvora a přizděnou k jižní délce zdi lodi kostela, všechny opěrné pilíře jižních zdí kostela byly začleněny do severních budov konventu. V západní části kvadratury bylo odkryto zalomení jižní zdi severním směrem, avšak zároveň i pokračování této vnitřní zdi konventu západním směrem a zalomení vnější jižní zdi směrem jižním, kde se základ zdi prudce snižoval a dále se zahluboval. Právě zde, na jihozápadě klášterních stavení je předpokládán vstup do celého areálu, zahlubování zdi naznačuje jeho mohutnost.

Jižně od presbytáře kostela a východně od kvadratury byly objeveny základy zdí tří pravoúhlých objektů, z nichž dva přiléhaly severojižně k východní zdi konventu a třetí k jižní zdi nejvýchodnější části presbytáře kostela a k východní zdi severnějšího z předchozích

objektů; v základu východní zdi této části byly zjištěny dvě mezery neznámého účelu (*obr. IV, obr. V*).

První stavební fázi kláštera představuje tedy presbytář kostela bez opěrných článků a provizorně uzavřený. Podle současných archeologických poznatků není vyloučeno, že takto mohl fungovat delší dobu (*Sommer 2007, 62-69*). Další fází byla pravděpodobně dostavba lodě a opěrných pilířů a po nějaké době také objektů jižně od svatyně. To je doloženo začleněním jižních opěráků presbytáře do budov konventu, což je dalším důkazem etapovitosti výstavby, není vyloučena ani existence provizoria budov konventu jižně od kostela, žádné starší stavební relikty však nebyly objeveny (mohlo se ovšem jednat o dřevěnou variantu).

K nálezům horizontu bývalého kláštera patří také architektonické profilované články a kusy nezdobených rezných keramických dlaždic (*Tab. IX: 5*), nalézané v kulturních vrstvách a zásypech hrobů; keramické zlomky 14. a 15. století nejsou ve srovnání s předklášterním osídlením početné.

Výstavba zděných konventních budov svědčí o konjunkturu řádu ve 14. století, související nejspíš s donací Arnošta z Hostyně a poté s epochou jeho syna Arnošta z Pardubic, který měl jako duchovní ke klášteru jistě velmi vřelý vztah.

Na základě benediktinského stavebního schématu, z něhož křížovnické řády vycházejí, lze přibližně rekonstruovat funkce jednotlivých částí zděných objektů okolo rajského dvora (*Vlček – Sommer – Foltýn 1998, 33-35*). V severní části klausury mohla být umístěna shromažďovací místnost, na východě přízemní vytápěná pracovní místnost mnichů a v patře pak společný dormitář (v tomto případě však není přítomnost pater doložena), v jižním křídle byla obvykle jídelna (refektář) tradičně spojená se studniční místností, studna v rajském dvoře však nebyla nalezena. Západní část kvadratury byla vyhrazena cellariu (spižírna). Žádné členění čtyřkřídlého prostoru příčkami nebylo prokázáno, pro existenci přízemní křížové chodby je třeba předpokládat patrové řešení stavby. Proti přítomnosti traktů křídel konventu hovoří také malá šíře vnitřních zdí klausury (*obr. IV, V*).

Dalším třem objektům, přiléhajícím z jihu k presbytáři je třeba přiřadit určité funkce sakristie, místnosti pro uložení liturgických předmětů, knih a parament, dále lze uvažovat o písárně nebo knihovně. Jihozápadně až západně, v místě rozšiřující se klausury možná existovaly další provozní budovy.

Příkop původní vsi Pardubic nezanikl, ale byl v průběhu výstavby kláštera zkrácen o svou jižní část a rozšířen, kromě sakrální funkce měl klášter tedy i funkci útočiště. Zda

došlo při stavbě kláštera k vybudování části příkopu přiléhající k jižním budovám konventu, nebo zda tuto obrannou funkci plnily samotné klášterní zdi nelze zatím prokázat.

2.7. POHŘBÍVÁNÍ V AREÁLU KLÁŠTERA CYRIAKŮ

V celém areálu kláštera se pohřbívalo od dokončení stavby nejstarší části klášterního kostela, protože ta jediná neporušuje žádný hrob (otázka chronologie pohřbívání okolo staršího kostela sv. Jiljí zůstává zatím otevřená; Čurda 2007). Kostrové pohřby areálu, vymezeného příkopem byly shodně orientovány směrem V-Z. Jednalo se etážovitý hřbitov, typický pro vrcholný středověk, největší koncentrace hrobů se nacházela vně, jižně od kostela, kde se hroby vyskytovaly až ve třech vrstvách nad sebou. Menší koncentrace hrobů se jevila západně a severně od nově postaveného kostela. Stavbou zděných budov docházelo k mnohemu narušování starších pohřbů. Nejmladší fáze pohřbívání nastala po zániku klášterních budov a kostela, jednalo se o velmi početnou skupinu hrobů, která se projevovala tendencí pohřbívání zejména v bývalém kostele sv. Bartoloměje (Čurda 1999, 30-31).

Chronologie pohřbů je obecně ve středověku značně obtížná, vzhledem k téměř úplné absenci hrobové výbavy, časové zařazení na základě superpozice vrstev bylo na pohřebišti v Pardubičkách většinou neprůkazné. Optimální je přítomnost mincí v hrobech, nejstarší byla nalezena v hrobě č. 2/93, objeveném v sondě S1/93 (*obr. IV*), kde spočíval jedinec mužského pohlaví v poloze na zádech (V-Z orientace) s brakteátem Přemysla Otakara II., sevřeným v pravé dlani (datován 1260-78, pro toto období se jedná o neobvyklý, a tedy zajímavý nález; Čurda 1999, 34-35; Vorel 1997). Tento hrob je tedy jedním z nejstarších (zásyp hrobu neobsahoval kromě kousků čediče žádný jiný stavební materiál) a nejen jeho umístění, přibližně ve středu presbytáře, ale i značné rozměry hrobové jámy dovolují spekulovat o význačnosti pohřbeného muže.

K mladší skupině pohřbů patří ty, které jsou indikovány hlavně přítomností rozličného stavebního materiálu v hrobových zásypech a jsou narušeny stavbou konventních budov. Dva pohřby, jižně od chóru kostela, obsahovaly parvus Václava II. z let 1300-1305, každý byl nalezen pod dlaní natažené horní končetiny. Třetí, totožný parvus byl nalezen v zásypu dalšího hrobu, taktéž jižně od kostela. Mladší nalezenou mincí byl husitský peníz se lvem a čtyřrázem, ražený v Kutné Hoře ve dvacátých letech 15. století, objevený v kulturní vrstvě 15 cm od povrchu (Čurda 1999, 37). Z dalšího hrobového zásypu pochází brakteátový (dutý) halěř ze slezské Svídnice, ražený po r. 1341 (Vorel 1997). Mezi hrobovou výbavou byly také dva prsteny, v hrobových zásypech byla nalezena část kostěného hřebenu a železný klíč

(Čurda 1999, 48). Mrtví byli pohřbíváni v dřevěných rakvích, z nichž zbyla kování a různé hřebíky.

Další rozměrově významný hrob se nacházel v presbytáři, umístěný v centrální V-Z ose, blíže k jeho západu. Obsah hrobu byl bohužel vybrán a druhotně zasypán kousky cihel, malty, kamenů, kusy pískovce; na tento hrob se z jihu připojovala další, svými rozměry menší hrobová jáma, ve které spočinuly ostatky dospělé ženy (Čurda 1999, 38).

Výstavba nových budov kláštera ve druhé polovině 13. století byla tedy doprovázena pohřbíváním, a to v celém areálu ohrazeném příkopem, počínaje dostavbou východního závěru kostela, presbytáře, který se jako jediný nenachází v superpozici se staršími pohřby. Nejprve se pohřbívalo především jižně od kostela sv. Bartoloměje, po výstavbě nových konventních budov v tomto prostoru se hřbitov přesouvá (zřejmě ještě více jižněji) a k další vlně pohřbívání dochází po zničení kláštera husity v roce 1421. Dle nejmladšího materiálu ze zásypů lze datovat ukončení běžného pohřbívání do průběhu 16. století, plocha areálu byla postupně zarovnáována, materiál zděných budov postupně vybírán až k základům a pohřbívání se přesunulo ke kostelu sv. Jiljí (Čurda 2000, 170).

Po roce 1421, kdy byl klášter zničen husity, došlo k zániku křižovnického kláštera a jeho funkce již nebyla obnovena. Úcta k místu však byla ještě poměrně dlouhou dobu vyjadřována pohřbíváním v areálu klášterišťe, které se až někdy v průběhu 16. století začalo přeměňovat v profánní prostor s individuální zástavbou domů, západní prostor byl využit pro vojenskou úzkokolejnou železnici (Podivín 1991, 68). Farním kostelem Pardubiček se po husitském útoku stal kostel sv. Jiljí, který je k roku 1512 zmiňován jako farní (resp. v tomto roce tuto funkci ztrácí), takže známe rozmezí let 1421-1512, kdy se kostel stal opět farním, z pochopitelných důvodů se tak nejspíše stalo blíže k prvnímu datu.

2.8. KOSTEL SV. JILJÍ V PARDUBICÍCH-PARDUBIČKÁCH

Budova dnešního kostela se rozkládá JZ od bývalé návsi vesnice Pardubiček (*obr. I: 2; obr. III: 1, 2*). Kostel je obklopen hřbitovem, jehož zeď možná ze severu a východu kopíruje původní ohrazení, směrem k západu byl v minulosti výrazně rozšířen dalším pohřbíváním. Kostel sv. Jiljí je orientovanou jednolodní stavbou s užším presbytářem ukončeným trojbokým závěrem. Západně od kostela stojí dřevěná zvonice, jejíž vnitřek byl ještě na konci 19. století opatřen zvonem s nápisem, hlásícím se do roku 1483.

První zmínka o kostele pochází z listiny papeže Bonifáce VIII. z roku 1295, kde je kostel označován jako *capella* a dán do správy cyriakům. Další písemná zmínka je až z roku

1512 (*Diviš 1917*). Tuto mezeru vyplňují výsledky archeologického a stavebně historického průzkumu (*Václavík-Šeda 2000*).

Patrocinium sv. Jiljí se v Čechách objevuje ve druhé polovině 12. století (*Boháč 1972, 47*) a bylo oblíbené po celý středověk, ve spojení s výsledky výzkumu T. Čurdy lze předpokládat existenci svatyně na přelomu 12./13. století.

Časové zařazení je vzhledem k použitému tvarosloví značně široké, může se jednat až o rozmezí 14.-16. století, vzhledem k historickému kontextu se zřejmě jedná až o stavbu z období pohusitského, nejzazším datem je tedy rok 1512, určitou indicii poskytuje také nápis na zvonu z roku 1483, který signalizuje snad neznámého donátora a stavbu kostela je tak možné upřesnit do 80. let 15. století.

K prvním archeologickým aktivitám v kostele sv. Jiljí patří činnost architekta B. Dvořáka, který na počátku 20. století podnikl výkopy v kostele za účelem nalezení hrobu Arnošta z Hostýně, avšak marně (již na první pohled zaujme nerituální poloha a použití náhrobních kamenů).

Výzkum klášterišť od 90. let se v roce 2000 dotkl i vnějších základů kostela sv. Jiljí formou tří sond. Kromě množství keramiky, datovatelné do středověku a novověku, architektonických článků a stavebního materiálu je důležitým zjištěním nález kosterních pozůstatků, které byly narušeny základy kostela. Relikty předchůdce, snad zmíněného v konfirmační listině, nebyly bohužel objeveny, nezbyvá než tento první kostel sv. Jiljí předpokládat, snad v dřevěné podobě.

Ve spojení s výsledky stavebně historického průzkumu lze vznik kostela zařadit do přelomu 15./16. století (*Čurda 2000, 8*).

Existence dvou svatyní v tak těsné blízkosti byla jedním z protiargumentů lokalizace kláštera v dnešních Pardubičkách (*Šebek 1996*), je třeba si však uvědomit chronologický vývoj: prvním kostelem v tomto areálu byl kostel sv. Jiljí, jmenovaný v listině z roku 1295 a existující zřejmě v místech dnešní stavby (dle principu „*stabilitatis loci*“). Ten se po založení kláštera stal filiálním a zřejmě z prostorových a funkčních důvodů byl založen kostel nový, zasvěcený svatému Bartoloměji. Co se týká pohřbívání, je sice pravdou, že jako farní je vysloveně uváděn až na začátku 16. století, avšak tuto funkci je možné předpokládat; v listině z roku 1295 je uveden jako *capella*, taktéž je ale jmenován i kostel sv. Václava na Chlumku a pomineme-li korektní význam slova (*Sommer 1982, 464-465*), vyvstává otázka, kde by potom obyvatelé oněch dvou sídlišť před založením kostela sv. Bartoloměje pohřbívali. Navíc výzkumy T. Čurdy objevily pohřby vně bývalého příkopu

(v blízkosti kostela sv. Jiljí, východně od zvonice), zasazené do podloží a narušené pozdějšími zásahy obsahující keramický a stavební materiál. Mohlo se tedy jednat o pohřby zatím přesně nelokalizovaného původního kostela sv. Jiljí, jehož zmínka v konfirmační listině měla za úkol vyjádřit spíše podřízenost kostelu sv. Bartoloměje než jeho zvláštní funkcí jako kaple.

3. CYRIACKÝ KONVENT V PRAZE-STARÉM MĚSTĚ

3.1. HISTORIE PRAŽSKÉHO KONVENTU

Nejstarší zachovaná zmínka o řádu Křižovníků s červeným srdcem v Čechách zmiňuje pražský konvent, založený na Starém Městě v roce 1256. Hovoří se o příchodu nového řádu, „*quae dicitur beatorum martyrum*“ a v Praze se objevil před svátkem svatého Václava (FRB II, s. 294). Jedná se o období vlády krále Přemysla Otakara II. a ten bratry *de poenitentia* zřejmě do české země také přivedl.

Cyriaci byli usazeni do vnitřního obvodu nedávno předtím založeného Starého Města pražského, jednalo se o okrajovou, severní inundační oblast při řece, v těsné blízkosti židovské čtvrti (*obr. II: 1*; místo bylo lidově zváno také „v Podžidí“, nebo také „na Rvačkách“); nedalekým a významným sousedem byl (východně od konventu) klášter sv. Anežky.

Z období středověku se bohužel nedochovalo příliš pramenů, většinou se jedná až o interpretace pozdějších autorů, zde hlavně historiografa 18. století J. K. Rohna. Majetkové vlastnictví řádu nelze dnes bohužel přesně dokumentovat, pražský klášter se stal jednou ze třinácti staroměstských farností a ve středověku byl zajištěn zřejmě jen důchody a výnosy z farní správy (*Hledíková 1984, 214*). Součástí klášterního komplexu byla farní škola, doložená k roku 1375. Před polovinou 14. století z neznámých důvodů zaniká římský konvent a dochází k přeložení řádového centra a sídla generálního převora do Prahy ke klášteru a kostelu sv. Kříže. Jako datum této události se uvádí doba před rokem 1340, kdy došlo k řádovému oživení v Čechách (*Hledíková 1984, 241*).

Jinak právě pro pražský konvent je k dispozici souvislé množství dochovaných konfirmačních knih pražské diecéze, které dávají nahlédnout do vnitřního života kanovníků (viz *Hledíková 1984*). Prezentační právo k inkorporovaným farám v Čechách patřilo generálnímu převorovi řádu, například u fary kostela sv. Kříže Většího byl správcem farář odlišný od převora konventu, od května 1374 obě funkce vykonávala jedna osoba (*LC III-IV, s. 11, 33*). Generální převor řádu (mezi lety 1345-1418 můžeme tyto představené jmenovitě sledovat; *Hledíková 1984, 218*) byl vesměs spjat s pražským klášterem, i když nebyl zároveň jeho opatem, protože povinnosti této funkce byly spojeny s častým cestováním a opouštěním pražského konventu za účelem vizitace ostatních řádových domů (také v Polsku, jehož kláštery byly podřízeny generálnímu převorství, ve středověku sídlícímu v Čechách).

Zajímavou zprávou, týkající se cyriaků je vylovení těla umučemého sv. Jana Nepomuckého z Vltavy a jeho dočasné pohřbení v konventním chrámu sv. Kříže v roce 1393, takže tento svatý patřil také mezi patrony řádu.

Doba rozmachu středověkého kláštera je ukončena husitskou revolucí, která neušetřila ani jeden cyriacký klášter. Pražský konvent byl vypleněn nejdříve, v roce 1419. K restauraci řádu došlo v roce 1437, avšak ne nadlouho, v době krále Jiřího z Poděbrad došlo k dalšímu vypuzení (údajně kvůli majetkovým sporům s králem), po kterém se bratři uchýlili do Krakova, kam se po husitských válkách přesunulo řádové sídlo.

K rozvoji pražského konventu dochází v 17. a 18. století, komplex byl celkově zbarokován a vzniklo také několik nových budov (*Kořán 1968*). V roce 1783, za vlády císaře Josefa II, došlo však k jeho definitivnímu zrušení, klášter a také kostel se dostaly do světského vlastnictví a postupně docházelo k chátrání a nakonec boření budov v rámci stavební regulace severní části Starého Města.

3.2. STAVEBNĚ HISTORICKÝ ROZBOR KLÁŠTERA A KOSTELA SV. KŘÍŽE VĚTŠÍHO

Archeologickému výzkumu na klášterišti předcházela stavebně historický průzkum, který se uskutečnil v roce 1968 pod vedením zaměstnanců pražského památkového ústavu (*Ječný – Olmerová 1968*). Rekonstrukce a architektonický popis byl proveden na základě obrazového materiálu zbořeného kláštera, dochovaného většinou v rukopisech (viz *Kořán 1968; obr. II: 2; obr. III: 3, 4*), takže provedené závěry jsou velmi přibližné a mnoho otázek zůstalo otevřených, zvláště co se týká interiérů komplexu.

Kostel sv. Kříže Většího (totožné patrocínium se staroměstskou rotundou sv. Kříže je odlišeno přívlastky „Větší“ a „Menší“) byl situován na nároží Jánského náměstí a Křížové ulice, na místě dnešní budovy školy č.p. 886, na rohu dnešní ulice Dušní a Sanitrové, v západním prodloužení V-Z osy kostela sv. Šimona a Judy (*obr. VI*).

Jednalo se o orientovanou trojlodní baziliku na téměř čtvercovém půdorysu s protáhlým chórem o dvou klenebních polích, ukončeným pěti stranami osmiúhelníka. Hlavní loď byla charakterizována třemi obdélnými klenebními poli, v postranních úzkých lodích byl stejný počet polí příčně podélných. Stavba kostela se vyznačovala značným vertikálním vyvinutím (*obr. III: 3, 4*), příznačným pro přelom 13./14. století, hlavní loď se zvedala více jak dvojnásobně nad loděmi postranními, byla zastřešena sedlovou střechou a na západě ukončena vysokým stupňovitým štítem (ten byl, soudě dle plánů, zřejmě velmi progresivně členěn); dále přecházela plynule, ve stejné šíři i výšce lodě, do chórové části,

kteřá byla oddělena vítězným obloukem. Postranní lodě byly opatřeny pultovou střechou, kostel byl bezvěžový, nad vítězným obloukem se tyčil sanktusník.

Podle dochované dokumentace byl zřejmě pouze polygonální závěr presbytáře a jižní strana kněžiště členěny opěrnými pilíři, dvakrát odstupněnými (*obr. III: 3*). Severní strana chóru a hlavní i vedlejší lodě byly bez opěrných pilířů. Přístup na střechu zprostředkovávalo vřetenové schodiště, schované v půlválcovém plášti a postavené k jižnímu průčelí kostela v místě připojení klášterních budov. Vstup na schodiště vedl z kněžiště v nároží vítězného oblouku. Obvodové zdivo hlavní lodi bylo v každém svém poli prolomeno hrotitým kružbovým oknem, které sahalo těsně k hřebenu pultových střech bočních lodí. Největší okno, s kružbou a několika pruty, se nacházelo v západním průčelí kostela.

Uvnitř kostela byly vedlejší lodě odděleny od hlavní lodě hranolovými pilíři s oblými příponami na všech čtyřech stranách, které nesly žebrovou klenbu všech lodí a pětiboké pasy arkád (*Líbal 1946, 47*).

Mezi architektonickými články, které pocházejí z kostela, je kruhový profilovaný svorník se zbytky polychromie a náběhy šesti žeber, zobrazující reliéfně beránka se svatozářím a korouhvím a šestiboká hlavice z chóru s krycí deskou reliéfně zdobenou šestilistými a pětilistými růžicemi. Oba kamenné články jsou provedeny z opuky a deponovány v lapidáriu Národního muzea.

Jižní loď byla zakončena pravoúhle v úrovni vítězného oblouku a na východní konec jižní lodě se připojovala sakristie předstupující před obvodovou zeď konventu. Mezi jižní lodí a jejím zakončením sakristií byla vložena kaple sv. Jana Nepomuckého, jednalo se zřejmě o místo prvního uložení jeho těla.

Závěr severní boční lodě není zcela jasný, hmota severní lodě pokračovala na východ při severní straně chóru a dosahovala k východu stejné úrovně jako sakristie, okosené severovýchodní nároží naznačuje polygonální závěr. Tento východní závěr je v plánu pokládán za sakristii, ale ta bývala zakládána zpravidla při severní straně konventu a jižní straně kostela z provozních důvodů, takže při severní straně chóru se jednalo spíše o vlastní kněžiště nebo o zvláštní kapli. Toto východní zakončení chóru severní boční lodě pochází již z první výstavby kostela, protože navazuje na opěrné pilíře závěru hlavní lodi.

Hlavní vstup se nacházel v západním průčelí kostela, které vedlo do klášterního dvora, boční vchod vedl z ulice do středního pole severní lodě a je pravděpodobné, že existoval již ve středověku. Podle plánů okna prosvětlovala také boční lodě, na jihu byla prolomena do křížové chodby kláštera. Interiér hlavní lodě byl zřejmě dvoupatrový (lze to usuzovat z úzkých a nízkých bočních lodí), což je typickým znakem pro všechny rané gotické kostely.

Kláster cyriaků byl připojen ke kostelu z jihu, dispozičně se jednalo o klasickou čtyřkřídlou stavbu s rajským dvorem na přibližně čtvercovém půdorysu (od roku 1749 se uprostřed dvora nacházela kopie jeruzalémského Božího hrobu). Zdá se, že přízemí klauzury bylo tvořeno nezvykle pouze křížovou chodbou, otevřenou do dvora arkádami (*Kořán 1968, 177*). Podle zaznamenání dochovaných plánů bylo v baroku pouze západní a jižní křídlo patrové, existence pater a jejich stavební vývoj pro středověk je však neznámá. Za předpokladu samoučelného přízemního ambitu však byla patra pro provoz konventu nezbytná. Podle benediktinského stavebního vzoru, z něhož křížovnické řády vycházely, musel gotický klášter obsahovat ještě – ve středověku zřejmě společný - dormitář, potom také jistě refektář, pracovnu mnichů (scriptorium), cellarium a další provozní zařízení. Důležitou součástí klášterního života byla shromažďovací a reprezentační místnost, kapitulní síň, která ale bývá v přízemí východního křídla, u kterého bylo zde shledáno pouze výrazné rozšíření bez oddělovací příčky.

Na východní křídlo navazovala kaple sv. Ludmily s trojbokým závěrem a třemi opěrnými pilíři, nepochybně gotického původu. To naznačuje, že barokní klášter navazoval na původní gotickou dispozici. Na jižní zdivo kaple a východní klášterní křídlo nasedala malá stavba, označená jako kostnice. V jihovýchodním nároží klauzury bylo zesílené zdivo naznačující masivní věž o obdélném půdorysu „pevnostního“ charakteru, naznačující středověký původ.

Východně od klauzury ležel farní hřbitov, oddělený z ulice ohradní zdí. Západně od kostela vybíhalo do zahrady křídlo středověkého špitálu, který byl po vyplenění kláštera husity upraven pro obytné účely (tato část byla také nazývána „nový“ klášter). V době po polovině 17. století byl západně od kostela vybudován hospodářský dvůr se stájemi, kůlnou, dřevníkem a dalším zařízením. Jižní stranou dvora se stal tento „nový“ klášter a bývalý špitál (*Kořán 1968, 177*). Obdélná stavba „nového“ kláštera je na plánech opatřena průchodem, který spojoval dvůr s rozlehlou klášterní zahradou, která k majetku pražských cyriaků patřila zřejmě od středověku.

Západní část obvodu komplexu byla obsazena patrovým křídlem, které se svou východní délkou táhlo podél klášterní zahrady. V pramenech, pořízených těsně před zrušením (1783), jsou v tomto křídle v přízemí zaznamenána dvě repositoria (prostory používané pro uložení příležitostně používaného kostelního zařízení), předsíň, obytná místnost a vězení. Dále k jihu byla dvoupatrová budova klášterní bibliotéky, za ní uzavřená zahrádka a zcela na jihu altánek. Toto křídlo bylo celé opatřeno prvním patrem, kde se nacházelo především

obydlí probošta. Zbudování tohoto křídla spadá zřejmě až do doby vrcholně barokní, neboť na plánu pořízeném před polovinou 17. století není přítomnost této části evidována (*obr. II: 2*).

Ke komunikačním částem kláštera patřily chodby, z nichž jedna vedla podél západního průčelí kostela a křídla konventu a byla zakončena v linii jižního obvodového zdiva klauzury. Druhá chodba byla připojena západně na první, přibližně v její polovině a umožňovala průchod mezi „novým“ klášteřem, zahradou a západním křídlem kláštera.

Celý konvent byl po druhé polovině 17. století přestavován a zbarokován, ve svém jádru však zůstal pravděpodobně gotický. Dispozice kostela zřejmě navazuje na mendikantské sakrální stavby (vzpomínán je jihlavský dominikánský kostel Povýšení sv. Kříže a minoritský kostel zasvěcený Nanebevzetí P. Marie; *Ječný – Olmerová 1968*), společným znakem je zejména nápadně dlouhý chór, který často sloužil jako samostatný (provizorně uzavřený) sakrální prostor, protože výstavba celého kláštera byla záležitostí časových etap. Pozoruhodným prvkem byl stupňovitý štít západního průčelí kostela, zobrazený na panoramatu J. Sadelera z roku 1606, analogicky je přirovnáván k nedaleké Staronové synagoze, není však jisté, jestli byl postaven v prvních etapách výstavby kláštera, nebo až v pozdněgotickém období. Hlavní ani vedlejší lodě nebyly opatřeny opěrným systémem.

Podle provedeného průzkumu je výstavba, resp. dokončení cyriackého kostela sv. Kříže datováno na sklonek 13. století, logicky je třeba posunout začátek budování komplexu k datu založení kláštera v roce 1256.

Rozvoj středověkého kláštera nastal zřejmě před polovinou čtrnáctého století, kdy se řádové středisko přesouvá z Říma do Prahy, k roku 1375 byla založena i farní škola; další rozvoj nastal až v době barokní po polovině 17. století. Klášter se svým charakterem nejvíce blíží mendikantským stavbám, a to jak dispozičně (konventní kostel, umístění komplexu na okraj města), tak i funkčně (závislost na farním přímusu, finanční podpoře a důchodech).

3.3. ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM

Záchranný archeologický výzkum, který navázal na stavebně historický průzkum, probíhal na dnešním náměstí Curieových, v prostoru ohraničeném domy č.p. 984, 985, 986 a 981 (*obr. VI*). Výkopové práce a dokumentace proběhly v měsících únoru a březnu 1972 a byly provedeny zaměstnanci Muzea hlavního města Prahy a pražského Památkového ústavu pod vedením PhDr. Václava Humla, CSc. Výzkum bohužel neprobíhal za ideálních podmínek, a tak byl výzkum soustředěn pouze na vybraná místa a objekty.

Geomorfologicky se zkoumaná plocha nachází v údolní vltavské nivě Pražské kotliny, výkopy byly prováděny do maximální hloubky 5,5 m a odkryly podloží utvořené jemnými písčito-hlinitými sedimenty hnědého odstínu a pod nimi vltavskými štěrkopísky.

Výsledkem archeologického výzkumu je nález třinácti sídlištních objektů a ve východním profilu „E“ (*obr. VI: 2*) nález dvou opukových zdí (šířka 184 cm a 300 cm; hloubka základové spáry 5,3 m) zbořeného kláštera, porušující starší kulturní objekty. Dále byly zachráněny dva kostrové hroby, uložené v S-J orientaci.

Archeologický výzkum prokázal, že prostor, nacházející se v pravobřežní části řeky Vltavy byl osídlen již před stavbou staroměstského opevnění a křížovnického kláštera. Mezi nalezenými objekty je jich osm řazeno mezi obytné, celoplošně byla prozkoumána obdélná polozemnice (3,8 × 2,0 m), zahloubená do podložního štěrkopísku, u polozemnic byla doložena přítomnost ohniště, ploché dno a u jedné schodovitě upravený vstupní prostor. Další tři objekty byly interpretované jako pece (ploché jámy s dochovaným ložem ohniště, eliptického tvaru, dále pece s předpecní jámou), jejichž superpozice naznačuje dlouhodobé osídlení tohoto prostoru. K dalším objektům patří dvě zásobní jámy.

K typickým jevům pobřežních osad patří náplavy, do kterých byly zahlubovány postupně další, mladší objekty; tyto vrstvy tak pomohly určit chronologii objektů. Podle nalezeného keramického materiálu (kalichovitá profilace, zduřelé okraje) lze vyvodit závěr, že klášteriště bylo osídleno již ve 12. století (*Huml 1980, 187-188; obr. XI*), během první poloviny 13. století dochází k zániku této předklášterní osady. Dalšími nálezy jsou zvířecí kosti, struska, mazanice, uhlíky, technická keramiky, zlomky stavebního materiálu (opuka, břidlice).

Nálezy klášterního horizontu jsou reprezentovány odkryvem dvou opukových zdí bývalého kláštera ve východním profilu „E“ (*obr. VI: 2*) a sedmi kostrovými hroby, z nichž se podařilo zachránit pouze dva. Základy zdí sahaly do hloubky 5,3 metrů, kde protínaly starší sídlištní objekty ve směru V-Z a od jižní parcelní zdi byly vzdáleny 3,65 m a 8,20 m; zdivo bylo spojeno maltou. V dokumentaci bohužel chybí přesnější specifikace, lze se však domnívat, že se jednalo o zdi bývalého jižního křídla ambitu kláštera.

V prostoru mezi odkrytými částmi zdí byly ve hloubce 4,7 m nalezeny kostrové hroby, z nichž byly zachráněny pouze dva, dokumentace pohřbů nebyla nalezena, v nálezové zprávě je uvedeno pouze, že kostry byly orientovány S-J (což je pro středověký křesťanský svět nezvyklé) a hrobové jámy mezi zdmi kláštera jsou zapuštěny hlouběji než u bývalého kostela sv. Kříže (bez přesnějšího vysvětlení).

Provedený výzkum na nám. Curieových prokázal, že místo bylo osídleno před příchodem křižovníků. Jedná se o jeden z dokladů železářské výroby na vltavském pravobřeží pražské předlokační aglomerace, kde se tato aktivita obecně objevuje v průběhu 11. století, koncentrovaná zejména v jižní části Starého Města; výzkumy v areálu Anežského kláštera s nálezy železářských pecí byly rozšířeny o objevy na náměstí Curieových (později doplněny dalšími dvěma lokalitami v těchto místech; *Havrda - Podliska – Zavřel 2001*, 108). I když se zatím jedná o značně fragmentární doklady, lze říci, že všechny zmíněné lokality jsou datovatelné do 11.-12. století a dokládají polohovou vazbu železářů na vodní tok. V průběhu druhé poloviny 12. století dochází k periferizaci železářských dílen hlavně z důvodu zahušťování sídelní struktury, které vrcholí založením města ve třicátých letech 13. století.

Na základě nalezeného keramického materiálu je možné datovat zánik tohoto osídlení do první poloviny 13. století, kdy se konstituuje městské zřízení a dochází k založení prvního českého konventu cyriaků.

4. CYRIACKÝ KONVENT V KLÁŠTERCI NAD ORLICÍ

4.1. HISTORICKÝ KONTEXT

První zmínka o klášteře křižovníků s červeným srdcem, lokalizovaného do dnešního Klášterce nad Orlicí (o. Ústí nad Orlicí, kraj Pardubický; *obr. VIII*), je obsažena ve formulářové listině biskupa Tobiáše z Bechyně, datované do rozmezí let 1279-1290 (*Novák 1903*, č. 221, s. 170), který zakazuje jakémusi šlechtici stavět tvrz na místě patřícímu cyriakům. Tak je doba vzniku kláštera s kostelem Panny Marie upřesněna do období mezi 1279-1290; další se objevuje ve známé konfirmační listině papeže Bonifáce VIII. z roku 1295 (*MP III*, 147-150; *RDB II*, č. 2751, s. 1201), ve které jsou potvrzeny majetky řádu a zasvěcení kostela P. Marie „*in Orlycz cum villis, terris, molendis, aquis, pratis, siluis et omnibus pertinesiis suis*“. Vlastnictví není bohužel přesněji vymezeno, ale jako jedinému z českých cyriackých klášterů jsou mu přiznány vesnice. Všechny prameny až do začátku 16. století (*Sedláček 1883*, 128) znají místo pod názvem Orlycz (popř. později také Orlík, Orliczka), odvozené od řeky Divoké Orlice, na jejímž pravobřeží se vypínaly budovy konventu.

Důležitou oporou při sledování sídelních mechanismů probíhajících v severovýchodních Čechách je kniha F. Musila (*Musil 2002*). Studované území Poorlicka zahrnuje prostor od Chocně a těsného sousedství Vysokého Mýta na západě k rozvodí Třebovky a Loučné na jihozápadě, k moravské a kladské hranici na severovýchodě a severu a odtud zpět do rozvodí Tiché a Divoké Orlice až k Chocni.

Poorlicko představuje jednu z oblastí, kam středověká kolonizační činnost zasáhla značně pozdě a jejím vrcholem se stává až druhá polovina 13. století. Provedené výzkumy však ukazují, že na počátku 13. století se nejednalo o zcela neosídlené území (jako ještě na konci 11. století), na jihozápadním a severozápadním okraji docházelo k organizované osidlovací činnosti premonstrátským klášteřem v Litomyšli, další oporou bylo zeměpanské správní centrum ve Vraclavi (Vratislavi), odkud se rekrutovala nižší šlechta (tzv. „*milites secundi ordinis*“) a osidlování zajišťovali také družiníci Kojaty Hrabišice (*Musil 2002*, 116).

Co se týká důležitých zemských stezek, situace pro raný středověk je zatím značně neurčitá, uvádí se spojnice odbočující od tzv. Trstenické stezky v Litomyšli a sledující tok Tiché a Divoké Orlice k Orlickým horám a odtud dále do Kladska, avšak pro raný středověk (resp. před polovinou 13. století) zatím chybí hmotné opory. Soutěska, nacházející se severně od Klášterce proti proudu Divoké Orlice se nazývá „Zemská brána“ a je místem, kudy vtéká

Orlice do Čech; tento název však není pro starší období prokázán (*Musil 2002*, 35-36), ale s existencí regionálních stezek je třeba počítat, zvláště v případě říčních údolí.

Na počátku 13. století byla většina území Poorlicka rozsáhlou neosídlenou oblastí, jednou z největších v tehdejších Čechách. Důvodem nebyly ani tak přírodní podmínky jako spíš odlehlost od staré sídelní oblasti středních Čech. Kolonizace Poorlicka tak vyvrcholila za panování Přemysla Otakara II. a Václava II. Prostor lze podle F. Musila rozdělit na dvě odlišně kolonizované oblasti, rozdělené tokem Tiché Orlice (*Musil 2002*, 190-191). Na levém břehu toku (oblast Lanšperska) probíhalo osidlování zkušenými členy rodu z Drnholce a zřejmě také německými kolonizátory (důkazem je promyšlený plán sídelní struktury a vznik husté sídelní sítě již na počátku 14. století), zatímco pravý břeh řeky (Brandýsko a Žampašsko) nevykazuje již tak promyšlený plán z důvodu nezkušenosti lokátorů (podíl domácích lokátorů?). Snad se jednalo o nepřímou činnost panovníka, který tak prostřednictvím šlechtických rodů postupně osidloval krajinu a jednotlivá území jim dával pouze do správy. Pro královskou držbu svěřenou do správy šlechticů hovoří například místní jména jako název hradu Lanšperk (Landesberg, zemská hora či hrad) nebo Kunžvald (Kunigsfeld, královské pole – nyní Anenská Studánka).

Aktéry kolonizace pravého břehu Tiché Orlice až k rozvodí Divoké Orlice (kam spadá i ves Klášterec nad Orlicí) byli jednak příslušníci rodu z Brandýsa nad Orlicí a jednak páni rodu ze Zebína, užívající později přídomku ze Žampachu, s loveckou trubkou v erb. Výsledkem byl tedy vznik žampašského a kyšperského panství. Na jihu a východě je území ohraničení tokem Tiché Orlice od ústí Libchavského potoka až do soutěsky mezi Mladkovskou vrchovinou a Bukovohorskou hornatinou u nynějšího Mladkova, za touto soutěskou panství zasahovalo i na levý břeh nejhořejšího toku Tiché Orlice a tvořilo zde úzký výběžek mezi masívem Suchého vrchu a hranicí Kladska až k moravské hranici a k nejhořejšímu toku řeky Moravy. Na severu je území vymezeno hranicí Kladska (dnes česko-polská), na západě povodím horní Divoké Orlice, dále pak rozvodím Tiché a Divoké Orlice až po rozvodí Libchavského a Hnátnického potoka a zpět k tiché Orlici (*Musil 2002*, 166). Dva rody (používající přídomky ze Žampachu a z Kyšperka), které se na kolonizaci podílely značně koordinovaně, byli pokrevně spřízněny, oblasti však nakonec splynuly v jeden celek, velké Žampašsko (*Musil 2002*, 166). Problémem studia je však nedostatek písemných pramenů, takže vznik jednotlivých vsí nelze přesně datovat (J. V. Šimák připisuje vznik vsí Lhotky, Nekoře a Zbudova klášteru cyriaků; poslední jmenovaná však vznikla až v 18. století; *Šimák 1938*, 918-919; u prvních dvou to není vyloučeno, avšak archeologické doklady zatím chybí). První dochovaný soustavný popis Žampašska pochází až ze zápisu

Desek zemských z roku 1514 a pro rekonstrukci stavu v předchozích stoletích může být použit jen se značnou opatrností.

Jedním z kolonizátorů Žampašska je rod s loveckou trubkou v erbu, který se nejprve píše „ze Zebína“ a po vybudování hradu Žampachu „ze Žampachu“ (první dochované užití pochází ze zpráva ze začátku 14. století; *FRB IV*, s. 167). Přiřazení dvou přídomků k jednomu rodu vychází z listiny z roku 1341 (*RDB IV*, č. 2207, s. 861). Žampachové ze Zebína drželi hrad (a pravděpodobně i část panství) nejpozději do roku 1324, kdy je králem dán Žampach i s příslušenstvím Jindřichu mladšímu z Lipé (*RDB III*, č. 1324, s. 967). Roku 1357 je Žampašsko postoupeno králem Karlem IV. Čeněkovi z Potštejna a jeho bratřím. Čeněk se stal předkem rodu Žampachů z Potštejna, patřícího k Půticům a lišícího se erbem od původních pánů ze Žampachu – Zebína. V držení rodu, který byl s bývalými Žampachy ze Zebína zřejmě v pokrevním svazku, zůstalo toto území až do 16. století (*Musil 2002*, 169).

Kolonizační činnost začala v tomto odlehlém pomezním hvozdu zřejmě při horním toku Divoké Orlice v poslední čtvrtině 13. století a jednou z nových fundací byl také klášter cyriaků v dnešním Klášterci nad Orlicí (k. ú. Klášterec nad Orlicí; *obr. VIII*). Není jisté, zda řád získal majetek přímo od panovníka (*Musil 2002*, 171), nebo zda osidlováním pověřil rod Žampachů, křížovníci sem každopádně přicházejí ve stejném období jako světští kolonizátoři.

Podle interpretace formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně došlo mezi Žampachy a cyriaky ke sporu (*Musil 2002*, 171). Listinou se církevní hodnostář postavil na stranu kléru a zakázal šlechticům stavět v blízkosti kláštera hrad. Rozvedením interpretace se nabízí myšlenka, že šlechtický rod považoval klášter za svou fundaci (jako tomu bylo např. u kláštera v Benátkách nad Jizerou) a blízká kontrola v podobě hradu se bratřím *de poenitentia* pochopitelně nezamlouvala. Otázkou zůstává, zda se v onom sporu opravdu jednalo o rod Žampachů.

Se vznikem kláštera je předpokládáno také založení stejnojmenné vsi s hospodářským zázemím konventu, v první etapě kolonizace snad vznikla také ves Lhotka, ležící jižně od Klášterce nad Orlicí, Nekoř, Líšnice, možná také Pastviny a zřejmě i nyní zaniklá ves Trundorf, která ležela severně od Líšnice (*Musil 2002*, 172-173; *obr. VIII: 1, 2*), všechny nedaleko od klášterní osady, takže mezi nimi lze předpokládat i ty, které jsou shrnuty pod latinské *villis* v konfirmační listině z roku 1295.

Další zprávy o konventu v Orličce se dochovaly v konfirmačních knihách pražské arcidiecéze. V roce 1360 byl ve vesnici Mladkov ustanoven nový farář a zmíněn je také „*plebanus de Orlizcka*“ (*LC I*, s. 117-118), v dalších zmínkách je při uvádění kněží do úřadů

doložena přítomnost faráře z Kunvaldu (podrobněji *Musil 1967*, 26-27). Důležité na uvedených listinách je ovšem to, že zmiňované vsi leží nedaleko Klášterce nad Orlicí u Žamberka a dokládají tak blízkost ke klášteru, neboť v minulosti vznikl spor o lokalizaci kláštera, který byl kladen také na značně vzdálené hradiště u samoty Orlík u Brandýsa nad Orlicí (literatura *Musil 1967*, 26), což je dnes (např. na základě níže uvedených průzkumů) vyvráceno, pro úplnost je však třeba se o tom zmínit.

Roku 1395 věnuje Mikeš ze Žampachu, řečený z Potštejna z rodu Půticů klášteru cyriaků poplatek 14 grošů týdně z Choceňského mlýna (*LE IV*, s. 431), což svědčí o blízké vazbě rodu ke křižovnickému řádu. Žampachové z Potštejna v této době vlastnili města Choceň a Žamberk, hrad Žampach s okolními vesnicemi a oblast na sever od Žamberka až k nynější česko-polské hranici (*Sedláček 1883*, 125-126). Protože do této oblasti spadá i Klášterec nad Orlicí, rod je považován za možného zakladatele cyriackého kláštera (*Musil 1967*, 27; *Hledíková 1984*, 213).

Pro odmítnutí lokalizace kláštera k Brandýsu nad Orlicí (který nepatřil do držby Žampachů) přispívá i darovací vztah rodu k cyriakům a lze logicky vyvodit, že se jednalo o donaci pro konvent, který se nacházel na jejich panství.

Křižovnický klášter v Orličce byl zničen na začátku husitských válek, nejspíše v roce 1421 (*Hledíková 1984*, 221) a k obnově došlo pouze v případě konventního kostela.

Důkladný archeologický průzkum v areálu bývalého kláštera zatím neproběhl, bylo provedeno pouze několik drobných výkopů, hlavně v prostoru hřbitova, při nichž byly odkryty relikty zdí (zděné na maltu). Z dalších nálezů jsou zmíněny keramické nádoby (bohužel nedochované), údajně datovatelné do 13. století (shrnutí *Cejpová 2004*, nepublikovaná zpráva pro Archeologický ústav v Praze). Z těchto drobných archeologických nálezů nelze zatím bohužel vyčíst bližší informace o bývalém klášteru.

V roce 2006 byl pracovníky Národního památkového ústavu v Pardubicích proveden důkladný (zatím nepublikovaný) stavebně historický průzkum za účelem budoucí opravy kostela (*Václavík – Zahradník 2006*; za poskytnutí vypracované zprávy děkuji MgA. Františku Václavíkovi).

4.2. STAVEBNÍ HISTORIE KOSTELA

Klášter byl vystavěn na mírné pravobřežní ostrožně ve výšce okolo 480 m. n. m., která je z východu chráněna Divokou Orlicí (a tekoucí ve směru S-J), na severu údolím Zbudovského potoka, který zde ústí do řeky (*obr. VIII: 2*). Přes Orlici v těchto místech existovala lávka, nyní most.

Areál klášteru je dnes obepnutý kamennou ohradní zdí ve tvaru zdeformovaného oválu, kostel stojí v jeho severní polovině (*obr. IX: 3, 4*), v jihovýchodním rohu je zeď přerušena stavbou kaple s márnicí. Jižní polovinu areálu vyplňuje hřbitov. Kostel s původním mariánským zasvěcením představuje orientovanou jednodílnou stavbu s dlouhým, odstupněným presbytářem. Na západě přiléhá k průčelí věží předsín (*obr. XI: 1a*), na severní straně chóru se nachází sakristie. Loď je nyní plochostropým obdélným prostorem a na západě je uzavřena patrovou trojprostorovou stavbou dvouvěží, která zachovává šířku lodi, představuje asi třetinu délky lodi a je začleněna pod společnou střechu (*obr. XI: 1a, 2*). Výška této části sahá pouze do výšky koruny zdiva lodi. Presbytář je uzavřen třemi stranami šestiúhelníka, je zastřešen plochostropě a osvětlen sedmi hrotitými okny. Nad věžemi se zvedá dřevěná věž. Pod sakristií se nachází čtvercový valeně klenutý polosuterénní prostor. Klášter se pravděpodobně rozprostíral na jižní straně od kostela.

K obnově po husitském útoku došlo tedy pouze v případě kostela, o čemž svědčí nápisy, které později objevil a publikoval K. J. von Bienenberg. Na kamenném antependiu oltáře lze přečíst dataci 1452, na vítězném oblouku rok 1453, což svědčí o opravě kostela. Na oltářní desce jsou vyobrazeny znaky Šternberků, pánů z Potštejna, pánů z Kunštátu a pánů z Lichtenburka. V nápisech je také obsaženo nové zasvěcení kostela, Nejsvětější Trojice Boží.

Rozměry lodi jsou 16,5 m délka, 12 m šířka a výška je 10 m, přístupná je jednak západním vchodem z předsíně a potom přízemním prostorem mezi oběma věžemi, dále portálem v jižní stěně kostela a osvětlena je čtyřmi okny obvodových zdí a dvojicí malých oken pod kruchtou. Exteriér lodi není narozdíl od presbytáře opatřen opěrnou soustavou. Dvouvěží kostela sahá pouze do výšky koruny zdiva lodi a půdorysně je tvořeno třemi kvadratickými prostory se zesílenými zdmi oproti obvodovým zdem kostela. Věže jsou přístupné vnitřním schodištěm, v jižním obvodovém zdivu chrámu se nachází sedlový portál v úrovni prvního patra, nyní zaslepený (*obr. XI: 2*). Prostor lodi a dvouvěží je začleněn pod sedlovou střechu, nad západním hřebenem střechy byla zbudována dřevěná věž.

Presbytář, který je ukončen polygonálním trojbokým zalomením, se vyznačuje značnou délkou (*obr. IX: 3*). Je zakončen plochým omítaným stropem a osvětlen sedmi hrotitými okny; přístupný je vchodem ze sakristie. Z vnější strany je průčelí presbytáře členěno osmi opěrnými pilíři, z nichž dva jsou přizděny na severu k sakristii. V jižní zdi jsou patrné dva zaslepené portály, z nichž východnější byl uzavíratelný závorou z vnější strany kostela. Střecha je v místě vítězného oblouku odstupněna a nad nejvýchodnější hranou jejího hřebenu se tyčí dřevěný sanktusník.

Sakristie je postavena téměř na čtvercovém půdorysu, jižní stěna je přistavěna k čelním stranám dvou severních opěrných pilířů a tento vzniklý prostor je valeně zaklenut, stejně jako sakristie. Západní předsň kostela je ve vnějším půdorysu polygonální pětiboká stavba a zajišťuje průchod do mezivěží a lodě.

Budovy kláštera se nacházely na jižním konci pravobřežní strany vesnice a lze očekávat, že celý jihozápadní sektor katastru souvisel s jeho hospodářským zázemím, vždyť kromě vesnic patřily křížovníků také pozemky (pro stavbu klášterních budov), mlýny (*molendis*) s vodním právem, dále nějaké louky a lesy. Blízkost řeky mohla souviset s ochranou brodu a také křižovatky. Kolonizační činnost kláštera je však bohužel blíže neurčitelná, ale lze se domnívat, že tento konvent byl mezi ostatními v Čechách hospodářsky samostatnější, vzhledem k vlastnictví vesnic.

Podoba původního kostela cyriaků z druhé poloviny 13. století v Klášterci nad Orlicí je podle výsledků stavebně historického průzkumu bohužel nedoložená, stejně jako rozsah a podoba kláštera. Z analogií dispozice ostatních křížovnických klášterů lze očekávat, že konvent měl typickou uzavřenou čtyřkřídlou dispozici a přiléhal z jihu ke kostelu. Pro jižní kostelní stranu hovoří nejen geografické okolnosti, ale také například hluboké otvory ve stěně za jižním portálem presbytáře, které svědčí o přítomnosti závory (otevíratelné z druhé strany) a bránící vniknutí nepovolaných do přilehlých budov (konventu).

Počátek dnešní kostelní stavby je kladen do poslední třetiny 14. století, a to v případě obvodového zdiva presbytáře. Tento závěr byl učiněn spíše než na architektonickém rozboru prvků, jejichž tvarosloví je pro přesnější určení příliš obecné, na základě časové souslednosti, podle níž musel být presbytář vystavěn nejdříve, loď kostela byla pak dostavěna ve druhé fázi před husitským vypleněním v roce 1421. Podle stavebně historického rozboru fungoval nejdříve tedy presbytář kostela, do té doby zde stálo buď provizorium, nebo možná kamenná sakrální stavba, což by bylo možné zjistit pouze archeologickým průzkumem. Zatím není vyloučena myšlenka stejné, tedy pravoúhle zakončené dispozice (jako ji známe z výzkumu v Pardubičkách). Nynější západní závěr kostela byl bohužel nešetrně opravován a došlo také k jeho celkovému snížení, což je patrné z částečně zaslepených oken (*obr. XI: 2*). Původně se snad také jednalo o zaklenutý prostor (dle nálezů úlomků žeber).

Stavba lodi a západního dvouvěží kostela je zasazena do druhé fáze z důvodu konstrukčního oddělení lodi od presbytáře. Bylo zřejmě zamýšleno napojení jižního průčelí lodi na stávající nebo plánované budovy kláštera. Stavba nebyla však pravděpodobně

dokončena kvůli finančnímu nedostatku, nebo zániku kláštera. Chronologicky jde o zařazení na přelom 14./15. století, mezním datem je rok 1421.

Téměř unikátním jevem pro toto období a velikost stavby v Čechách a na Moravě je koncepce kostelní lodi s šířkově stlačeným integrovaným západním dvouvěžím. Není vyloučeno, že se jednalo o původní záměr, realizovaný později, pravděpodobně však nástavba pater byla zamýšlena a ke zničení mohlo dojít při vyplenění kláštera husity. Věže byly pohledovou součástí interiéru kostela a jejich první patro sloužilo jako empora, otevřená v jižní části hrotitým otvorem s profilovaným ostěním. Podle omítnutého zdiva vnitřku jižní věže je pravděpodobné, že byla stavěna dříve než věž severní, kde bylo zdivo ponecháno v režném stavu.

Západní průčelí kostela (před které předstupuje stavba dvojvěží) je průzkumem kladeno do období konce 14. či počátku 15. století.

Třetí stavební fáze je probíhala ve 40. a 50. letech 15. století. V této etapě došlo k přeměně bývalého kostela konventního v kostel světský a změně patrocina, jak o tom svědčí nápisy v interiéru. Došlo také k novému zastřešení chrámu, kácení dřeva pro stavbu krovu je dendrochronologicky datováno do let 1446 a 1447. Úpravy se dotkly západního dvouvěží kostela, do této doby je datováno zazdění vchodu z patra jižního průčelí a také zaslepení arkády empory, otevřené do lodi. Presbytář mohl mít v této době ještě původní klenbu. Během pozdějších četných úprav došlo bohužel ke snížení prostoru kostela a nahrazení klenby plochostropým řešením.

Z provedeného průzkumu vyplývá, že kulturně-stavební rozmach kostela cyriaků a asi také konventu v Klášterci nad Orlicí probíhal od druhé poloviny 14. století až do začátku následujícího století, stejně jako u ostatních konventů řádu, a byl násilně přerušen husitským útokem.

5. CYRIACKÝ KLÁŠTER V BENÁTKÁCH NAD JIZEROU

Posledním českým založeným a zbudovaným konventem řádu křižovníků s červeným srdcem byl klášter v Benátkách nad Jizerou, resp. v Nových Benátkách (o. Mladá Boleslav; *obr. VII*). Fundátorem byl člen významného rodu Jan z Dražic (synovec pražského biskupa Jana IV. Dražic) a stalo se tak roku 1349, zakládací listina je uložena v Národním archivu v Praze (opis listiny *Kalista 1969*, 252-253).

Krajina Pojizeří představuje jednu z nejdříve osidlovaných oblastí Čech (*Beneš – Městecká – Sosnovec – Waldhauser 1999*, 3-6), fundace se tedy odehrávala v засídlené krajině království. Klášter cyriaků byl zbudován nedaleko hradu zakladatelského rodu na okraji polohově výrazného návrší (225 m. n. m.) nad pravobřežím řeky Jizery a měl se stát oporou nově založeného města, které vzniklo přenesením tržního práva ze Starých Benátek, ležících v inundační oblasti řeky Jizery (*obr. VII: 1*). Klášterní stavení tak byla z jihu chráněna přirozeným svahem, nové město bylo zbudováno severně od konventu.

Zakládací listina nového města se bohužel nedochovala, informace dnes existuje pouze v nedatovaném opisu formulářové listiny pražské arcibiskupské kanceláře, sestaveném nedávno po vydání originálu, takže datace je vymezena roky 1340-1349. K přenesení došlo z praktických důvodů na vyvýšené pravobřežní místo nad Jizerou kvůli lepší obranyschopnosti a ekonomickému rozvoji města. Staré Benátky ovšem úplně nezanikly, existoval zde dále farní kostel, spravovaný cyriaky a došlo pravděpodobně k redukci osídlení a z právního hlediska se jednalo o pouhou ves bez právních nebo hospodářských výsad.

Opisy a překlady listin, týkající se kláštera cyriaků v Benátkách jsou obsaženy v článku Z. Kalisty (*Kalista 1969*), který začíná zakládací listinou konventu. Bez udání dne a místa je roku 1349 založen klášter, zasvěcený Panně Marii. K hmotnému zajištění jsou mu darovány důchody ze vsí Struh, Sedlce a Obodře (poslední jmenovaná je dnes součástí města) a stavební pozemky, dále měli křižovníci denně sloužit mše za členy rodu z Dražic. Vše bylo pod stálou ochranou zakladatelského rodu a dědiců, kteří v případě nedodržování závazků mohli majetek a donace odnít a věnovat jiné církevní instituci. Toto je důležitý moment, protože měl zaručit stálé podřízení kláštera zakladatelskému rodu (*Kalista 1969*, 257: pozn. 9).

Ke klášteru bylo usazeno nejprve pět členů řádu, po připojení fary ve Starých Benátkách (1380), která se dostala do správy cyriaků, stoupl počet členů na osm. Konventní kostel byl podle Rohnových spisů vysvěcen deset let po založení, v roce 1359

(*Kalista 1969*, 256: pozn. 7) a byla k němu byla připojena kaple sv. Kateřiny.

Počáteční majetková výbava kláštera nepředstavovala dostačující příjmy, klášter tak byl závislý na příjmech z farní správy a na finančních darech. K lepšímu hmotnému zabezpečení docházelo ve druhé polovině 14. století především formou různých odkazů a darů (*Kalista 1969*).

Na konci 14. století vymřel rod pánů z Dražic po meči a majitelé panství se několikrát vystřídali. Před vypuknutím husitských bouří byl držitelem majetku Aleš Škopek z Dubé. V roce 1424 byly Dražice během bojů mezi pojizerskými rody dobyty a vypáleny. Zánik konventu je kladen již do roku 1421 (*Hledíková 1984*, 221), do doby husitského tažení do východních Čech. Klášter již nebyl obnoven, jen fary ve Starých i Nových Benátkách byly ještě nějakou dobu spravovány řádovými členy (*Kalista 1969*, 288). V roce 1512 bylo panství prodáno Fridrichovi z Donína, členovi původně německého rodu. Tento šlechtic přesídlil z Dražic do Nových Benátek, kde začal budovat renesanční zámek na místě cyriackého kláštera a tím také začíná nová epocha dějin města.

Konventní kostel Narození Panny Marie byl po husitském útoku asi značně poškozen a v 16. století byl přeměněn v kostel zámecký, spojený s ním galerií, později byla přidána také barokní věž s ochozem. Farním kostelem se po této přeměně stal původně děkanský kostel sv. Máří Magdaleny na severu města při hradbách.

Kostel dnes představuje nevelký jednodlní prostor s šířkově neodstupněným presbytářem, který je uzavřen polygonálně pěti stranami osmiúhelníka a z vnějšku je opatřen opěrnými pilíři (*obr. IX: 1, 2*). I po přestavbě a snížení chrámu v 16. století je stále patrné řešení vertikálně značně rozvinutého chóru (zbytky gotických přípor a fragmenty fresek v úrovni dnešní půdy), podobný např. pražskému kostelu sv. Kříže. Dnes plochostropý východní závěr byl završen klenbou tvaru zřejmě osmicípé hvězdy a západní část obdélné lodi byla snad zkrácena. Věž kostela s ochozem byla postavena na začátku 18. století, oratoř kostela je dnes spojena galerií s východním křídlem zámku. Na severu je k presbytáři připojena sakristie. Otázkou zůstává poloha konventních budov, pro něž není jižně od kostela dostatek místa, hledán bývá tedy západně od chrámu, v místech dnešního zámku (*Vlček – Sommer – Foltýn 1998*, 174), v úvahu připadá také prostor severně od kostela. Z důvodu pohřbívání a také vyrovnání terénu byl prostor vně kostela značně zvýšen, takže úroveň podlahy kostela se v současnosti nachází pod úrovní vnějšího terénu.

V roce 2005 byl proveden záchranný archeologický výzkum v podobě liniových sond pro dešťovou kanalizaci, severně od kostela bylo vytyčeno několik tras, které odkryly pohřby,

uložené severně od kostela a většinou novověké kulturní vrstvy a navážky. Výzkum byl proveden pracovníky muzea v Mladé Boleslavi. V předcházejícím roce byl při odvodňování základů kostela objeven v severním obvodovém zdivu zaslepený portál.

Způsob provedení záchranného výzkumu bohužel nedovolil přesné interpretování situace. Hroby, nalezené severně od chrámu v obvyklé V-Z orientaci, pochází z období novověku, vzhledem k mělkému uložení (pod navážkovými vrstvami). Relikty zděných objektů se bohužel nepodařilo nalézt, je však možné, že jako v případě Pardubiček byl materiál druhotně použit, v tomto případě na stavbu tvrze-zámku západně od kostela. Zajímavým objevem je terénní „přírodní“ deprese, zaznamenaná v profilu severojižní trasy liniové sondy (profil „A“; *obr. X: 1, 2*) v délce sedmi metrů, asi 20 metrů severně od kostela, ze které bylo získáno největší množství materiálu, zejména zlomky keramických nádob, datovatelné do horizontu založení města a kláštera (světlé odstíny, dobře vypálená, červeně malovaná keramika, keramická poklička) až do období novověku (polévané zlomky). Je evidentní, že tato deprese byla zanášena postupně, podle fotografické dokumentace měla zřejmě hrotité dno (*obr. X: 2*). Podle nálezové zprávy byla tato deprese kdysi opatřena můstkem pro přechod k zámku a je tedy možné (z analogie výzkumu v Pardubičkách), že se jedná o zaniklý příkop, chránící klášterní stavení od severu.

Poloha konventních budov kláštera křižovníků s červeným srdcem v Benátkách nad Jizerou zůstává nadále nedořešenou, je proto třeba provést důkladný archeologický a stavebně historický rozbor, již teď je zřejmé, že kostel vykazuje společné rysy ostatních cyriackých konventů, jedná se zejména o vertikální řešení stavby a snad také půdorysnou délku hlavní lodi (která byla pozdějšími zásahy zkrácena).

6. ZÁVĚR

Předložená bakalářská práce se zabývá řádem křižovníků s červeným srdcem v Čechách a shrnutím výsledků dosavadního bádání. Předmětem zájmu je především hmotná kultura cyriaků ve středověkých Čechách, podkladem jsou výsledky archeologických, uměleckohistorických a stavebně historických výzkumů.

Tento nepříliš známý řád, v Čechách nazývaný také jménem cyriaci, vznikl podle dochovaným písemných pramenů ve 13. století a patřil ke společenství řeholních kanovníků, řídících se regulí sv. Augustina. Nejstarším řádovým centrem byl konvent v Římě, založený před rokem 1256, od druhé poloviny 13. století působili kanovníci v Čechách a v Polsku, na konci 14. století byly řádové domy zakládány také na Litvě. Většina písemných pramenů se bohužel nedochovala, a tak jsou zejména počátky historie řádu velmi nejasné. Kláštery cyriaků v Čechách působily až do husitských válek, kdy byly všechny zničeny a kromě pražského konventu již nebyly nikdy obnoveny. K objasnění některých otázek tedy přispěly hmotné prameny.

V Čechách byl v roce 1256 založen první konvent v Praze na Starém Městě, kanovníci přišli do Čech nejspíš na pozvání krále Přemysla Otakara II. z římského kláštera. Křižovníci se usadili na severním okraji při pravém břehu Vltavy a konventní kostel byl zasvěcen sv. Kříži. Před polovinou 14. století došlo k zániku římského konventu a řádové centrum se přesunulo ke konventu v Praze.

Další konventy byly založeny před rokem 1295 v Pardubicích-Pardubičkách (o. Pardubice) s kostelem sv. Bartoloměje a v Klášterci nad Orlicí (o. Ústí nad Orlicí) s kostelem Panny Marie (dnes Nejsvětější Trojice). Oba konventy byly založeny pravděpodobně šlechtickým rodem, v případě Klášterce nad Orlicí se mohlo jednat o pány ze Žampachu.

Čtvrtým založeným a zbudovaným klášterem byl konvent při kostele Panny Marie v Benátkách nad Jizerou (o. Mladá Boleslav), který v roce 1349 založil Jan z Dražic. Nedlouho předtím bylo tímto šlechticem založeno město Nové Benátky a klášter se měl stát jeho oporou.

Činností řádu byla hlavně duchovní správa, kanovníci byli usazováni také k inkorporovaným farám, kde se jim dostávalo finanční podpory za farní správu. Kláštery hospodařili většinou z majetku získaného z důchodů příslušných vesnic nebo mlýnů, podle dochovaných zpráv vlastnil nějaké vesnice pouze konvent v Klášterci nad Orlicí, a tak byl hospodářsky snad samostatnější.

Obecně se však jednalo o nemajetný církevní řád, ekonomicky závislý na finančních darech a důchodech a existují dokonce záznamy, že bratři *de poenitentia* se uchýlovali k žebrotě, ačkoliv je to v rozporu s augustiniánskou řeholí. V roce 1415 je vydána papežem Janem XXIII. listina, která se obrací na biskupy s žádostí o reformu řádu (ten byl totiž oficiálně podřízen papeži). O reformě bohužel není nic známo, ostatně nedlouho po listině vypuklo husitské povstání, takže je možné, že nebyla plně realizována (Hledíková 1984, 220). Celkový počet členů řádu zřejmě nikdy nepřesáhl sto osob.

V Pardubičkách, jihovýchodně od centra Pardubic, byly v 90. letech 20. století odkryty relikty klášterních budov s kostelem, které chránil příkop, klášter měl tedy také funkci refugia (útočiště) a byl postaven v severozápadní části již existující osady, doložené staršími kulturními vrstvami. Tento objev zásadně změnil dosavadní teorie historického vývoje Pardubic a dovilil interpretovat nálezy z Pardubiček jako relikty bývalé vsi Pardubice, která byla do této doby lokalizována do dnešního městského jádra.

Při archeologickém výzkumu v Praze-Starém Města na náměstí Curieových v roce 1972 došlo k odkryvu kulturních vrstev, patřících hlavně železářské osadě, která zde žila před polovinou 13. století. Z klášterního osídlení byly objeveny relikty zdí bývalého konventu a několik kostrových hrobů, nezvykle orientovaných směrem severojižním. Pražský konvent byl jako jediný z českých cyriackých klášterů po husitských válkách obnoven a k jeho rozvoji dochází v 17. a 18. století, kdy byly klášterní objekty zbarokovány a bylo postaveno také několik nových budov. V roce 1783 však dochází ke zrušení tohoto konventu a celý komplex byl postupně zbourán.

U zbylých dvou konventů se do současnosti dochovaly bývalé klášterní kostely, v Benátkách nad Jizerou došlo v roce 2005 k archeologickému průzkumu severně od kostela Narození P.Marie, který otázku lokalizace konventních budov příliš neobjasnil. Byla odkryta pouze terénní deprese, kterou lze interpretovat jako zaniklý příkop. V Klášterci nad Orlicí zatím nedošlo k archeologickému výzkumu, který by objasnil polohu konventních staveb, nejstarší části dnešního kostela Nejsvětější Trojice byly stavebně historickým průzkumem datovány do konce 14. století.

Křižovníci s červeným srdcem jsou sice řazeni do společenství řeholních kanovníků, ale činnost má mnoho společného s činností řádů rytířských (duchovní správa). Architektura se vyznačuje značným vertikálním rozvinutím konventního kostela s půdorysně nápadně dlouhým presbytářem (*obr. IV, V*), což je příhodné spíše pro mendikantské stavby, které byly

z důvodů finančních budovány v chronologicky širším období a východní závěr chrámu mnohdy nějakou dobu sloužil samostatně, uzavřený provizoriem.

Řád cyriaků v Čechách se nevyznačuje velkým vlivem a tím také proslulostí, přesto si zaslouží pozornost. Charakterem se jednalo spíše o řád městský, zajišťující duchovní správu a péči o potřebné a částečně se kanovníci podíleli snad také na kolonizaci území Čech (klášter v Klášterci nad Orlicí). Každý z konventů vznikl v sociálně značně rozdílném prostředí. Zajímavým momentem je také soustředění klášterů ve východních Čechách, směrem na Malopolsko, není vyloučena myšlenka synchronně zakládaných konventů v Čechách a v Polsku.

K největšímu kulturnímu rozmachu řádu v Čechách evidentně docházelo během druhé poloviny 14. století, rozvoj byl bohužel ukončen husitskými válkami a řádové centrum se poté přesunulo do Polska, ke kostelu sv. Marka v Krakově, ke konjunktře řádu došlo v novověku také na Litvě. V Čechách obnovený klášter v Praze zažíval další období rozmachu v 17. a 18. století, jeho zrušení na konci 18. století znamená úplný konec řádu cyriaků v Čechách.

7. MATERIAL CULTURE OF THE HOSPITAL BROTHERHOOD OF THE KNIGHTS OF THE CROSS WITH THE RED HEART IN BOHEMIA

The bachelor work is engaged in the hospital brotherhood of the Knights of the Cross with the Red Heart in Bohemia and summarises the results of investigation executed up to now. According to preserved written sources, this small order, also known in Bohemia under the name of Cyriacs, was established in the 13th century and belonged to the society of regular capitulars obeying St. Augustine's regulations. Convent in Rome, founded before 1256, was the oldest centre of the order; from the second half of the 13th century the capitulars were active in Bohemia and Poland and, at the end of the 14th century, the monastic houses were founded also in Lithuania. Most written sources unfortunately did not survive, therefore especially the beginning of the order history is quite obscure. Monasteries in Bohemia functioned up to the Hussite Wars - when all of them were destroyed and, with the exception of the Prague Convent, have never been renewed.

The first convent in Bohemia was established in the Old Town in Prague in 1256, capitulars came to the Czech Lands probably upon invitation of King Premyslid Otakar II. from the Roman monastery. Capitulars settled at the northern outskirts on the right bank of the Vltava River and the convent church was consecrated to St. Cross.

Other convents were established at St. Bartolomew's Church in Pardubice-Pardubičky (Pardubice District) and St. Mary's Church in Klášterec nad Orlicí (Ústí nad Orlicí District) before 1295. Both convents were probably founded by a noble family, in case of Klášterec nad Orlicí it could be the Lords of Žampach.

The fourth established and built monastery was the convent at St. Mary's Church in Benátky nad Jizerou (Mladá Boleslav District), which was founded by John of Dražice in 1349. Not long before that this nobleman founded the town of Nové Benátky and the monastery was to become its pillar.

The order was active especially in spiritual administration, its capitulars also resided in incorporated vicarages where they received financial support for the parish administration. Monasteries mostly managed resources gained from income of respective villages or mills; according to the preserved documents only convent in Klášterec nad Orlicí owned some villages and perhaps was economically more independent. But in general the order was poor, economically dependent on financial donations. The overall number of its members probably never exceeded one hundred persons.

This bachelor work is engaged primarily in the material culture of Cyriacs in medieval Bohemia, based on the archaeological findings in Pardubice-Pardubičky and in the Old Town of Prague.

In Pardubičky, southeast of the centre of Pardubice, relicts of monastic buildings with a church protected by ditch were uncovered, the monastery therefore also fulfilled the function of refuge and was built in already existing settlement, which is evidenced by older cultural layers. Prague convent was renewed after Hussite Wars, but it was abolished in 1783 and the buildings, including the church, were torn down afterwards. Archaeological research uncovered primarily cultural layers of iron-using settlement before the first half of the 13th century and relicts of two walls of former convent as well as several skeleton tombs.

The two remaining convents have not been archaeologically investigated in a larger scale yet. There is only former convent church modified by later reconstructions in Benátky nad Jizerou and also a church in Klášterec nad Orlicí whose oldest parts date back to the end of the 14th century, as the building and historical research revealed.

The convents of Cyriacs and their activity focused mainly to eastern Bohemia and were established in the socially diverse environment. Although the order belongs to the society of regular capitulars, its activity has much in common with the activity of knight orders. The architecture is characterised by a noticeably long layout of the church presbytery which suggests that building of the convent took place in stages, typical especially for mendicant orders. Also vertical structuring of the churches is worth mentioning.

The Order of Cyriacs did not have great influence and therefore also prestige in the Czech Lands, yet it deserves attention. The order had a rather urban character which secured spiritual administration; the capitulars also partially contributed to the colonisation of the Czech territory (monastery in Klášterec nad Orlicí). An interesting momentum consisted in distribution of monasteries in eastern Bohemia in direction to the Lesser Poland, the idea of synchronically established convents in Bohemia and Poland is not excluded. The development of the order was unfortunately interrupted by the Hussite Wars. Its centre consequently moved to Poland (Krakow), conjuncture of the order in modern period occurred also in Lithuania. Renewed monastery in Prague experienced the period of rapid development in the 17th and 18th centuries, its abolition at the end of the 18th century means the end of the Order of Cyriacs in Bohemia.

(translation by Viktor Horák)

Použitá literatura, prameny a pramenné edice:

- Beneš, L. – Městecká, S. – Sosnovec, P. – Waldhauser, J. 1999:* Průvodce historií města Benátek nad Jizerou. Mladá Boleslav.
- Bienenberg K. J. von 1778:* Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen 1, Hradec Králové.
- Boháč, Z. 1972:* Patrocinia románských kostelů v Čechách, Historická geografie 8. Praha, 31-51.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. Edd. G. Friedrich et al. Pragae 1912.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VIII, ed. V. Brandl, Brno 1874.
- Cejpová, M. 2004:* Klášter cyriaků v Klášterci nad Orlicí a jeho role ve vývoji regionu. Shrnující zpráva pro Archeologický ústav v Praze.
- Čurda, T. 1994:* Archeologický výzkum v Pardubičkách. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, 96-100.
- Čurda, T. 1996:* Zjištění sakrálního areálu v Pardubičkách. Archaeologia historica 21, 87-91.
- Čurda, T. 1997:* K upřesnění polohy cyriacké kanonie u sv. Bartoloměje. Zprávy Klubu přátel Pardubicka 9-10, 233-237.
- Čurda, T. 1999:* Středověké osídlení v Pardubičkách z pohledu archeologie. Východočeský sborník historický 8, Pardubice, 23-63.
- Čurda, T. 2000:* Zpráva o pokračování archeologického výzkumu v Pardubičkách. Východočeský sborník historický 9, Pardubice, 161-188.
- Čurda, T. 2001:* Archeologický výzkum u kostela sv. Jiljí a na klášterišti v Pardubičkách v roce 2000. Východočeský sborník historický 10, 3-34.
- Čurda, T. 2007:* Archeologický výzkum v Pardubičkách v letech 2001-2005. Východočeský sborník historický, 3-68.
- Diviš, V. 1917:* Památky Pardubic a okolí. Pardubice, 132-134.
- Doubrava, V. 1986:* Stavební vývoj Pardubic do roku 1850. Zprávy Klubu přátel Pardubicka 11-12, 244-252.
- Doubrava, V. 1985:* Z čeho se stavělo v Pardubicích nejdříve? Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1-2, 19-20.
- Ekert, F. 1996:* Posvátná místa král. hl. města Prahy. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého, svazek II, Praha, 439-446.

- Eršil, J. – Pražák, J. 1956: Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské. Praha.*
- FRB: Fontes rerum Bohemicarum II, V. Ed. J. Emler et J. Gebauer. Pragae 1874, 1893.
- Foltýn, D. – Sommer, P. – Vlček, P. a kol. 1998: Encyklopedie českých klášterů. Praha.*
- Frolík, J. 1981: Nálezy ze slovanského pohřebiště v Moravanech. Archeologické rozhledy XXXIII, 319-320.*
- Frolík, J. 1986: Sídliště 13. století u obce Kočí (okr. Chrudim), Zpravodaj Krajského muzea východních Čech XIII, 79-82.*
- Frolík, J. – Sigl, J. 1993: Počátky feudálního sídla u kostela sv. Petra a Pavla v Kostelci u Heřmanova Městce. Východočeský sborník historický 3, 55-79.*
- Frolík, J. – Sigl, J. 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.*
- Havrda, J. – Podliska, J. – Zavřel, J. 2001: Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze, Archeologické rozhledy 53, 91-118.*
- Heimbucher, M. 1933-34: Die Orden und Kongregationen der katolischen Kirche I-II. Paderborn.*
- Hledíková, Z. 1984: Řád křižovníků s červeným srdcem ve středověku, in: Sborník prací východočeských archivů 5, Zámorsk, 209-235.*
- Hledíková, Z. 1991: Biskup Jan IV. z Dražic. Praha.*
- Huml, V. 1972: Výzkumy v Čechách. 140-141.*
- Huml, E. 1979: Nálezová zpráva k výzkumu na nám. Curieů v Praze 1, Starém Městě. Archiv nálezových zpráv v Muzeu hl. města Prahy, přírůstkové číslo A 37/ 2006.*
- Huml, E. 1980: Výzkum v areálu hotelu Intercontinental v Praze 1 – Starém Městě. Archaeologica Pragensia 1, 175-188.*
- Ječný, H. - Olmerová, H. 1968: Nálezová zpráva o výzkumu v areálu bývalého kláštera cyriaků. ulož. NPÚ Praha.*
- Ježek, M. 1995: Výzkum v pardubickém chrámu sv. Bartoloměje. Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 21, 92-112.*
- Ježek, M. 1996a: O poloze vsi „Pordobic“. Východočeský sborník historický 5, 15-28.*
- Ježek, M. 1996b: Pardubické kostely jako svědectví o vývoji města. Archaeologia historica 21, 43-56.*
- Ježek, M. 1996c: Příspěvek k poznání průběhu výstavby gotického kostela. Sborník společnosti přátel starožitností 4, 147-152.*
- Ježek, M. 1997: Poznámka k „poznámkám“, Východočeský sborník historický 6, 121-137.*

- Kalista, Z. 1969:* Listiny a zápisy kláštera cyriáků v Benátkách nad Jizerou, in: Boleslavica '68. Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, Praha, 251-289.
- Klápště, J. 1994:* Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- Kořán, I. 1968:* Cyriacký klášter a chrám sv. Kříže Většího v baroku. Umění XVI, 173-195.
- Kořán, I. 1978:* Klášterec nad Orlicí. in: Umělecké památky Čech 2, Praha, 62-63.
- Kotyk, J. 1982:* Náhrobníky Arnošta a Adličky ze Staré v Pardubičkách, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, 111-117.
- Lawrence, H. 2001:* Dějiny středověkého mnišství. Brno.
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim I-IV. Edd. F.A. Tingl, J. Emler et al.. Pragae 1867 etc.
- LE: Libri erectionum archidioecesis Pragensis I-V. Ed. C. Borový. Pragae 1873-1889.
- Líbal, D. 1946:* Pražské gotické kostely. Praha.
- Líbal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Lüssner, M. 1857:* Archaeologické zprávy z Chrudimska. Památky archeologické II, 231-232.
- Musil, F. 1967:* Příspěvek k dějinám dvou Orlíků – kláštera a hradu. Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 3, Litomyšl – Vysoké Mýto, 26-31 .
- Musil, F. 2002:* Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy. Ústí nad Orlicí.
- MP: Monumenta Vaticana res gestas Poloniae illustranta. Kodeks dyplomatyczny malopolski (1178-1386). Tomus III. Ed. F. Piekosiński. Krakow 1876.
- MVB: Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia. Acta Clementis VI: pontificis romani 1342-1352, sv. I. Ed. L. Klicman, Praha 1903.
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279-1296). Ed. J. B. Novák, Praha 1903.
- Novotný, A. 2002:* U staropražských cyriáků čili Kronika zaniklého kláštera 1256 – 1925. Edice Praga Caput Regni, sv. 7. Praha.
- Pavlu, I. 1972:* Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. Praehistorica IV, Praha.
- Podivín, L. 1991:* Po stopě zaniklých vojenských drážek v Pardubicích. Zprávy Klubu přátel Pardubicka, 68, 125-126.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Tomus II-VI. Edd. J. Emler, J. Spěváček, B. Mendl et al. Pragae 1882-1960.
- RT I: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae a. MDXLI igne consumptarum. Ed. J. Emler, Pragae 1870.
- Rosůlek, F. K. 1909-1926:* Pardubicko, Holičsko, Přeloučsko. Pardubice, 433-439, 448, 448, 572-576.

- Rosůlek, F. K. 1919: Zvony a zvonice na Pardubicku. Pardubice, 16.*
- Rosůlek, F. K. 1925: Našim i cizím. Vlastivědná okresní čítanka pro mládež i dospělé. Pardubice, 38-42.*
- Sakař, J. 1920: Dějiny Pardubic nad Labem I. Pardubice.*
- Sedláček, A. 1883: Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl druhý. Praha.*
- Semonský, J. 1940: Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách. in: Pardubické kostely a památky, Pardubice, 19-29.*
- Sommer, P. 1977: Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách, o. Pardubice. in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 113-117.*
- Sommer, P. 1982: K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech. Archaeologia historica 7, 453-469.*
- Sommer, P. 1989: K poznání české církevní hmotné kultury 13. století. Archaeologia historica 14, 53-62.*
- Sommer, P. 2007: Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve. Praha.*
- Šebek, F. a kol. 1990a: Dějiny Pardubic. Díl 1. Pardubice.*
- Šebek, F. 1990b: Listina Arnošta z Hostýně z r. 1332 pro pardubické cyriaky. in: Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a Historického klubu - pobočka Pardubice 1-3, 1-5.*
- Šebek, F. 1991: Kostel sv. Václava na Chlumku u Pardubic v listině z roku 1295. Východočeský sborník historický 1, 3-12.*
- Šebek, F. 1992: K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské. Východočeský sborník historický 2, 45-55.*
- Šebek, F. 1996: Poznámka k nejstarším dějinám Pardubic. Východočeský sborník historický 5, 29-56.*
- Šebesta, P. 1972: Pardubice, o. Pardubice. Výzkumy v Čechách 1969, 104.*
- Šetina, V. 1940: Arciděkanský chrám Páně sv. Bartoloměje v Pardubicích. in: Pardubické kostely a památky, 5-9.*
- Šimák, J. V. 1938: České dějiny. Dílu I., část 5., Středověká kolonisace v zemích českých. Praha.*
- Štech, V. V. – Vojtíšek, V. – Wirth, Z. 2002: Zmizelá Praha 1. Staré a Nové Město s Podskalím, Praha-Litomyšl.*
- Tichý, J. 1940: Byly Pardubice založeny či povýšeny? Příspěvek k jubileu 600 let města. Český časopis historický 46, 256-260.*

- Varadzin, L. 2005: Značky na dnech keramických nádob ve středověku. Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha.*
- Václavík, F. – Šeda, B. 2000: Stavebně historický průzkum kostela sv. Jiljí v Pardubicích-Pardubičkách. Východočeský sborník historický 9, 189-226.*
- Václavík, F. – Zahradník, P. 2006: Klášterec nad Orlicí, okres Ústí nad Orlicí. Stavebněhistorický průzkum kostela Nejsvětější Trojice.*
- Vik, J. 1953: Benátky nad Jizerou. Průvodce po historii a památkostech města a okolí. Benátky nad Jizerou.*
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1998: Encyklopedie českých klášterů. Praha.*
- Vorel, P. 1997: Brakteát Přemysla Otakara II. jako "obolus mrtvých" na pohřebišti v Pardubičkách. Muzejní a vlastivědná práce 35/3, 168-169.*
- Vorel, P. 1999: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy, Praha.*
- Vorel, P. 2002: Nález parvů Václava II. jako "obolů mrtvých" na pohřebišti v Pardubičkách, In: Luboš Polanský (red.), Pavel Radoměský: Sborník numismatických studií k 75. výročí narození, Praha, 29-31.*

Obrazové a fotografické přílohy:

Obr.I: 1 – Pardubice (o. Pardubice), výřez topografické sekce 3. vojenského mapování (1872-1953), barevně vyznačen zámek s přechodem přes řeku Labe a Pardubice-Pardubičky s kostelem sv. Jiljí; 1:25 000; **2** - Pardubice-Pardubičky, výřez otisku stabilního katastru Čech z roku 1839.

Obr.II: 1 – Praha-Staré Město, severní část s komplexem zrušeného kláštera cyriaků (vyznačeno šedou barvou) na otisku stabilního katastru Čech z roku 1842 (zbořeno 1890); **2** – Praha-Staré Město, schématický plán kláštera cyriaků s kostelem sv. Kříže Většího z doby před polovinou 17. století (*Kořán 1968, 175*).

Obr. III: 1 – Pardubice-Pardubičky, kostel sv. Jiljí a zvonice, pohled od severozápadu z místa bývalého kláštera (*foto T. Čurda*); **2** – Pardubice-Pardubičky, schématický plán situace odkrytých relikvií kláštera cyriaků (*podle T. Čurdy*); **3** – Praha-Staré Město, kostel sv. Kříže Většího na akvarelu Salomona z Friedbergu-Mirohorského (*Muzeum hlavního města Prahy*); **4** – Praha-Staré Město, střecha kostela sv. Kříže Většího, vlevo západní štít kostela sv. Šimona a Judy, pohled od severu (*Štech – Vojtíšek – Wirth 2002*).

Obr.IV: Pardubice-Pardubičky, plán výzkumu s vyznačenými sondami z let 1993/94 a 1998/99 (*podle T. Čurdy*).

Obr.V: Pardubice-Pardubičky, plán výzkumu s vyznačenými sondami z let 2001-2005 (*podle T. Čurdy*).

Obr.VI: 1, 2 – Praha-Staré Město, výřezy katastrální mapy; **2** – vyznačeny profily sond z výzkumu v roce 1972 (*Huml 1980, 175*).

Obr.VII: 1 – Benátky nad Jizerou (o. Mladá Boleslav), výřez mapy 3. vojenského mapování Čech z let 1877-1880 (mapový list 3853_4); **2** – Benátky nad Jizerou (o. Mladá Boleslav), otisk stabilního katastru z roku 1842, výřez katastru Nových Benátek.

Obr.VIII: 1, 2 – Klášterec nad Orlicí (o. Ústí nad Orlicí), výřez mapy 3. vojenského mapování Čech z let 1877-1880 (mapový list 3957_3).

Obr.IX: 1, 2 – Benátky nad Jizerou, kostel Narození Panny Marie od severovýchodu (*foto archiv autora*) a půdorys kostela na katastrální mapě; 3, 4 – Klášterec nad Orlicí, kostel Nejsvětější Trojice (*Václavík – Zahradník 2006*).

Obr.X: 1, 2 – Benátky nad Jizerou; 1 - výřez katastrální mapy s vyznačením sondy č.2 s profilem „A“; 2 – sonda č.2, profil „A“ (západní profil sondy; *foto R. Havelka*).

Obr.XI: 1, 2, 3 – Klášterec nad Orlicí (dokumentace *Václavík – Zahradník 2006*); 1 – dokumentace západního (a) a východního (b) průčelí kostela Nejsvětější Trojice; 2 – jižní průčelí kostelní lodi a západního dvouvěží s portálem v úrovni prvního patra; 3 – východní závěr kostela od jihovýchodu.

Tab.I: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; 1, 2, 5 – sonda S1/93 (sáček č. 1); 3, 6, 8, 9 – S1/93, jižně od zídky č.1 (sáček č. 5); 4 – objekt 1, severně od shluku stavebních prvků při severozápadním rohu sondy (sáček č. 3); 7 – sonda S/93, povrch 0 (sáček č. 4). *Foto J. Moriová.*

Tab.II: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; 1 – objekt 5 (sáček č. 15); 2 – jihozápadní čtverec S1/93, 0-20cm (sáček č. 22); 3, 4 – objekt č. 1 (sáček č. 18); 5 – západní polovina sondy (sáček č. 36); 6 – západní polovina S1/93, severně od zídky 1 (sáček č. 16). *Foto J. Moriová.*

Tab.III: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; 1 – střed sondy S1/93, těsně u zídky č.1 (sáček č. 45); 2, 5 – objekt 1, vrstva č.1 (sáček č. 79); 3 – jihozápadní část S1/93 (sáček č. 56); 4 – západní polovina S1/93 (sáček č. 55); 6 – sonda S1/93, hloubka 25 cm (sáček č. 40). *Foto J. Moriová.*

Tab.IV: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; 1 – sonda S1/93 (sáček č. 59); 2 – objekt č.1, vrstva č.1, západně od rakve (sáček č. 71); 3 – severozápadní roh sondy S1/93 (sáček č. 81); 4 – sonda S1/93 (sáček č. 80); 5 – sonda S2/93, 2. polovina při severní straně (sáček č. 116). *Foto J. Moriová.*

Tab.V: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; **1, 2** – sonda S2/93, 2. polovina při severní straně (sáček č. 116); **3, 4, 5,** - sonda S2/93, severozápadní čtverec (sáček č. 157); **6, 8, 9, 10** – sonda S2/93, objekt č.2 (sáček č. 165); **7** – sonda S2/93 (sáček č. 166). *Foto J. Moriová.*

Tab.VI: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; **1** – hrobová jáma č.8 (sáček č. 167); **2** – sonda S/93 (sáček č. 182); **3** – severozápadním konec S2/93 (sáček č. 183); **4** – objekt č.2 (sáček č. 184); **5** – sonda S/93 (sáček č. 160); **6, 7** – sonda S/93 (sáček č. 168). *Foto J. Moriová.*

Tab.VII: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93 **1, 4, 9** – sonda S/93; **2** – sonda S2/93, **186;** **3** – sonda S2/93, objekt 2 (sáček 201); **5** – sonda S/93; **6, 7, 8** – starší výplň objektu 2. *Foto J. Moriová.*

Tab.VIII: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; **1** – sonda S2/93, objekt 2, hloubka 90-130cm (sáček č. 322); **2, 4** – severní polovina sondy S2/93 (sáček č. 202); **3, 10** – sonda S2/93, objekt 2 (sáček č. 201); **5** – sonda S2/93, objekt 2 (sáček č. 203); **6, 7, 8,** - sonda S2/93 (sáček č. 215); **9** – povrch při zdi (sáček č. 226). *Foto J. Moriová.*

Tab.IX: Pardubice – Pardubičky 1993, sonda S/93; **1** – sonda S/93 (sáček č. 211); **2, 3** – sonda S2/93, objekt 2 (sáček č. 215); **4** – sondy S3-S6/93, hloubka 30cm (sáček č. 500); **5** – hrob 35 (fragment dlaždice, sáček č. 275); **6, 7** – sondy S1, S2/93 (sáček č. 513). *Foto J. Moriová.*

Tab.X: Pardubice – Pardubičky 1993; **1** – sonda S4/93, objekt 3 (sáček č. 202); **2, 7** – sonda S1/93, objekt J1 (sáček č. 314); **3** – střepy od silnice (sáček č. 39); **4** – povrch (sáček č. 104), **5** – rozšíření sondy S1/93, povrch 0-20 cm (sáček č. 304); **6** – rozšíření sondy S1/93, povrch 0-20 cm (sáček č. 308); **8** – severně od zídky č. 1, hloubka 30-40 cm (sáček č. 50). *Foto J. Moriová.*

Tab.XI: Praha-Staré Město, nám. Curieových 1972; fragmenty keramických nádob z horizontu před stavbou kláštera cyriaků; **1-19** – okraje; **20** – kónická (technická) miska (*Huml 1980; foto J. Moriová.*)